

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

Bakalářská práce

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra kulturních a náboženských studií

Milosrdenství Boží v dějinách spásy

Bakalářská práce

Autor: Petr Mlynář

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Náboženská výchova

Vedoucí práce: Mgr. Jan Hojda, Th.D.

Hradec Králové

2017

Zadání bakalářské práce

Autor:	Petr Mlynář
Studium:	P14K0135
Studijní program:	B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Náboženská výchova
Název bakalářské práce:	Milosrdenství Boží v dějinách spásy
Název bakalářské práce AJ:	The mercy of God in salvation history

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce se zabývá teologickou podstatou Božího milosrdenství. Klade si za cíl popsat základní rysy toho, jaké místo zaujímá milosrdenství v díle sebesdílání Trojjediného Boha člověku. K tématu přistupuje spásně-dějinnou metodou.

- Bible písmo svaté Starého a Nového zákona. ekumenický překlad. 3. vydání. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1987. - BOUBLÍK, Vladimír. Teologická antropologie, Člověk v Kristu Ježíši. 1. Vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. - Dokumenty II.vatikánského koncilu. 2.vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. - JAN PAVEL II. Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství. 1. vydání. Praha: Zvon, 1996. - KASPER, Walter. Milosrdenství. 1.vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. - Katechismus katolické církve. 2.vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. - LÉON-DUFOUR, Xavier a kolektiv. Slovník biblické teologie. 2.vydání. (reprint 1. českého vydání, Velehrad Křesťanská akademie, Řím 1981), 2003. - POSPÍŠIL, Ctirad Václav. Hermeneutika mystéria, Struktury myšlení v dogmatické teologii. 2. vydání. Praha: Karmelitánské nakladatelství, s. r. o., Kostelní Vydří. 2005.

Garantující pracoviště:	Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta
Vedoucí práce:	Mgr. Jan Hojda, Th.D.
Oponent:	ThLic. David Bouma, Th.D.
Datum zadání závěrečné práce:	25.11.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně s použitím veškerých uvedených zdrojů.

V Hradci Králové dne:

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu této práce Mgr. Janu Hojdovi, Th.D. za jeho velkou trpělivost, inspirující rady a přínosnou kritiku, které jsem využil při zpracování tohoto tématu.

Anotace

MLYNÁŘ, Petr. *Milosrdenství Boží v dějinách spásy*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2017. 51 s. Bakalářská práce.

Práce se zabývá podstatou Božího milosrdenství. V pokrytém tématu chce vystihnout, ukázat a dosvědčit, že milosrdenství není jen jednou z mnoha vlastností Božích, nýbrž že trojjediný Bůh je sám ono milosrdenství, sdílí tak sám sebe navenek „ad extra“, zjevuje sebe jako plnost milosrdenství.

Její hlavním posláním je přispět svojí přehledností a praktickým rázem co nejširšímu porozumění pro použití v katechezi a pastorační praxi. Jde tedy především o její aplikační charakter pro běžnou praxi křesťanských forem katecheze. Na začátku je vysvětlen obsah slova milosrdenství, jeho zmínky v knihách Bible. V dalších částech je představen pojem ve světle života a díla takových autorů jako jsou Irenej, Origenes, Ambrož nebo Augustin, později Anselm z Canterbury a Tomáš Akvinský. K tématu se vrací i některé závěry Tridentského koncilu. Úvahy na dané téma završuje období novověku, je přiblížena osoba Panny Marie jako matky milosrdenství. Závěrem se krátce vracíme ke Svatému roku milosrdenství.

Klíčová slova: milosrdenství, spravedlnost, smlouva, láska, církevní otec.

Annotation

MLYNÁŘ, Petr. *The mercy of God in salvation history Milosrdenství Boží v dějinách spásy*. Hradec Králové: Faculty of education, University of Hradec Králové, 2017. 51 pp. Bachelor Degree thesis.

The thesis focuses on the essence of God's mercy. In the covered topic it wants to depict, show and validate that mercy isn't just one of God's many traits but that He Himself is the mercy and that He shares Himself "ad extra", proving himself to be the fullness of mercy. The main mission of the thesis is to contribute with its clear arrangement and practicality to the fullest possible understanding of the topic. It can find practical use in catechesis and pastoral practice. The main thing is its application character for common practice of Christian forms of catechesis. At the beginning, there is the word mercy explained and there are also listed its mentions in the books of Bible. In the other parts, the concept is introduced in the light of life and there are mentioned works of authors such as Irenej, Origenes, Aurelius Ambrosius or Augustin, later Anselm of Canterbury and Thomas Akvinsky. Even some conclusions of the Council of Trent return to this theme. Contemplations on the subjects are completed with the period of modern times and Virgin Mary is also described as a mother of mercy. In the end we shortly return to the Holy year of mercy.

Keywords: mercy, justice, covenant, love, church father.

Obsah

Úvod.....	8
2 Milosrdenství ve Starém zákoně	12
2.1 „Jeho milosrdenství trvá navěky“	15
3 Milosrdenství v Novém zákoně	21
3.1 Zjevení a vtělení milosrdenství v osobě Ježíše Krista	21
3.2 Kristovo milosrdenství v jeho pozemském působení a učení	22
3.3 Kristovo milosrdenství projevené v jeho utrpení a zmrtvýchvstání.....	25
4 Pobiblický vývoj	26
4.1 Milosrdenství v období patristiky	26
4.1.1 Irenej – pokoj, láska, dobro.....	27
4.1.2 Órigenés – apokatastasis.....	28
4.1.3 Ambrož – spravedlnost Boha jako jeho milosrdenství	30
4.1.4 Augustin – primární síla Boží milosti	33
4.2 Scholastika	35
4.2.1 Anselm z Canterbury – víra, zkušenost, poznání.....	36
4.2.1 Tomáš Akvinský – milosrdenství jako naplnění spravedlnosti.....	38
4.3 Tridentský koncil – spása a ospravedlnění	39
5 Boží milosrdenství v církevní nauce 19., 20., 21. století.....	40
5.1 Sociální nauka.....	41
5.2 Pojem milosrdenství ve světle dokumentů II. vatikánského koncilu.....	42
6 Marie – matka milosrdenství	43
7 Svatý rok milosrdenství	45
Závěr.....	47
Seznam použité literatury.....	49
Internetové zdroje	50

Úvod

Bakalářská práce na téma „Milosrdenství Boží v dějinách spásy“ si klade za cíl popsat základní rysy toho, jaké místo zaujímá milosrdenství v díle sebesdílení Boha člověku. V tématu chceme ukázat a dosvědčit, že milosrdenství není jen jednou z mnoha vlastností Božích, nýbrž že trojjediný Bůh je sám ono milosrdenství, sdílí tak sám sebe navenek „ad extra“, zjevuje tedy sebe jako plnost milosrdenství.

Chceme osvětlit, že Boží láska se dává člověku již ve stvoření a že člověk sám očekává a vkládá naději do vykoupění. Bakalářská práce nemá ambici být vědeckou studií. Jejím hlavním posláním je přispět svojí přehledností a praktickým rázem k co nejširšímu porozumění pro použití v katechezi a pastorační praxi. V tomto světle se práce chce stát souhrnným kompilátem pro úvahy na dané téma. K nastíněné povaze patří i výběr použité literatury, která je zaměřena především přehledově.

K volbě tématu nás vedla i vědomí, že termín milosrdenství je sice podvědomě známý, ale jeho obsah je často zahalen tajemstvím nebo se stal v průběhu dějin termínem nesrozumitelným, pozapomenutým, a proto i špatně chápaným a vykládaným a v mnoha situacích i zprofanovaným.¹ Chceme tedy představit jeho novou interpretaci. Na začátku si vysvětlíme obsah slova milosrdenství, tomuto pojmu se budeme věnovat z pohledu knih Starého i Nového zákona. Velmi důležitá bude kapitola o termínu uvažovaného pojmu v životech a dílech církevních otců, jako byli například Irenej, Origenes, Ambrož nebo Augustin. Pro vývoj církevního učení se stává důležitým obdobím doba scholastiky, spojená se jmény jako Anselm z Canterbury, Tomáš Akvinský, stejně jako období spjaté s Tridentským koncilem, které v našich zmínkách o milosrdenství nemůžeme nezpomenout. Úvahy na dané téma ukončíme obdobím novověku a také pohovoříme o Panně Marii jako matce milosrdenství.

Celá práce je zpracována spásně-dějinnou metodou. Text na dané téma se chce zařadit mezi vhodné prostředky a nástroje katecheze pro místní společenství věřících křesťanských církví. Nemenším přáním tohoto souhrnu je stát se skromným příspěvkem k dílu započatému Rokem milosrdenství, který byl vyhlášen papežem Františkem a z jehož plodů, jak je přání Svatého otce, budou žít a čerpat církevní společenství v budoucnosti.

¹ Srov. KASPER, Walter. *Milosrdenství*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, s. 14.

1 Význam slova milosrdenství

V této kapitole si ukážeme a objasníme etymologii slova milosrdenství proto, abychom pochopili jeho základní smysl a význam. Budeme k tématu přistupovat spíše encyklopedicky. Teprve v další kapitole rozvedeme jednotlivé starozákonní i novozákonní formulace vztažené na naše téma. Uvidíme, že daný termín má mnoho různě zabarvených konotací. Zaměříme se na starozákonní výskyty slova, kde termín slyšíme poprvé a které se nám stávají klíčem pro pochopení užití slova v následných dějinných epochách. Zmíníme se o překladu hebrejských výrazů slova do jiných jazyků, zvláště do řečtiny a následně češtiny. Význam těchto různých jazykových odstínů daného slova nám bude dobrým základem pro pozdější a podrobnější pochopení užití termínu milosrdenství.

V Bibli jsou uvedeny mnohé výrazy pro milosrdenství. Pro definici milosrdenství používají starozákonní texty především dva termíny, z nichž každý má co do obsahu jiné zabarvení. Především je užíváno hebrejské slovo *hesed*, které vyjadřuje vnitřní cit dobrotivosti. Když mezi dvěma lidmi vznikne tato dobrotivost, jsou k sobě nejen navzájem plni dobré vůle, ale současně jsou si vzájemně věrni na základě vnitřního závazku a také na základě věrnosti k sobě samým. Značí-li *hesed* také milost nebo lásku, vychází přitom z této věrnosti. Na tom nic nemění skutečnost, že ten závazek, o který se jedná, je povahy nejen morální, ale i právní. Kdykoliv Starý zákon vztahuje slovo *hesed* na Boha, má vždy na zřeteli smlouvu, kterou Bůh uzavřel s Izraelem. Tato smlouva byla ze strany Boha pro Izrael darem a milostí. Ale současně se uzavřením této smlouvy Bůh zavazoval k jejímu splnění a tím nabývalo slovo *hesed* právního obsahu. Právní závazek ze strany Boha přestával, když Izrael porušil smlouvu a nedodržel již její podmínky. Ale právě tehdy odkrývá tento termín svůj hlubší smysl: ukazuje se totiž takový, jaký byl na počátku, jako darující láska, která je silnější než zrada, jako milost mocnější než hřích.²

Věrnost vůči nevěrné dceři mého lidu je nakonec věrností Boha vůči sobě samému.³ To se jasně projevuje zvláště v častém užívání sousloví *hesed we'emet*, což znamená milost a věrnost. „*Nečiním to kvůli vám, izraelský dome, nýbrž kvůli svému svatému jménu*“.⁴ Proto také Izrael, i když se provinuje porušením smlouvy a neodvažuje se tedy dožadovat onoho *hesed* od Boha na základě právního nároku, přece však může a musí vytrvat v naději a

² Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia: encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4. 1. vydání. Praha: Zvon, 1996, s. 39.

³ Srov. Pláč 4, 6.

⁴ Ez 36, 22.

důvěřovat, že ho dosáhne, protože Bůh smlouvy se ve skutečnosti odpovídá ze své lásky. Výsledkem tohoto druhu lásky je odpuštění, návrat k milosti a obnovení vnitřní smlouvy.⁵

Do řečtiny se hebrejský *hesed* obvykle překládá slovem *eleos*. *Eleos* je „vědomá a chtěná dobrota; ano, je to něco, co odpovídá vnitřní závaznosti, věrnosti vůči sobě“.⁶ Jsme-li sami k sobě milosrdní ve smyslu *eleo*, znamená to, že se k sobě chováme dobře, mírně a laskavě, že stojíme při sobě, jsme sami sobě věrní a neřídíme se podle druhých. *Eleos* často znamená také smilování a odpuštění. Ve vztahu k sobě máme sami sobě odpustit, přestat se odsuzovat, na druhé straně však mám stát i za svou vinou a zacházet s ní milosrdně.

Ve Starém zákoně může *eleos* znamenat milost Boží, milosrdné Boží jednání s námi, Boží odpouštějící lásku k nám. Boží milosrdenství vždycky znovu vítězí nad Božím hněvem. Ve svém milosrdenství odpouští Bůh lidem jejich vinu.

Do češtiny se slovo *hesed* překládá jako milosrdenství. Původně slovo *hesed* znamená zbožnost a vztah mezi lidmi, který se zakládá na věrnosti. V Bibli není milosrdenství planým citem, ale skutečně hlubokým postojem, vědomým hledáním dobra v souladu s vnitřním pocitem povinnosti vůči druhému a tím věrnosti vůči sobě samému.⁷ Přesto však je překlad obtížný, a ne zcela přesný, protože oba hebrejské výrazy oscilují zhruba mezi soucitem a věrností, a jsou tedy širší než naše „milosrdenství“, kterému hrozí sklouznutí do pouhé citovosti. Z toho vyplývá, že jsou při překládání používány také jiné výrazy, např. zbožnost, soucit, dobrota, mírnost nebo i milost (hebr. *hen*), která už je v našem milosrdenství obsažena. Bůh projevuje účinné milosrdenství lidu v nouzi a povinností člověka je prokazovat milosrdenství bližnímu po vzoru Stvořitele.

V Novém zákoně znamená *eleos* Bohem žádané chování člověka k člověku. Je to dobrota, k níž je v pospolitosti jeden druhému zavázán.

Dalším biblickým výrazem pro milosrdenství je *rahamim*, jakoby instinktivní přilnutí jedné bytosti ke druhé. Výraz značí spontánní přichylnost člověka k člověku.⁸ V semitských představách je sídlem těchto citů mateřské lůno (*rehem*)⁹ či nitro (*rahamim*) – my bychom řekli srdce – otcovo¹⁰ nebo bratrovo.¹¹ Zatímco *hesed* zdůrazňuje rysy věrnosti vůči sobě samému a závazek zodpovědnosti za svou vlastní lásku, což jsou v jistém smyslu vlastnosti mužské, pak *rahamim* už svým původem slova, svojí etymologií, ukazuje na lásku mateřskou

⁵ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia: encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4, s. 39.

⁶ GRÜN, Anselm. *Bud' dobrý sám k sobě*. 3. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004; s. 32.

⁷ Srov. CAMBIER, Jules, LÉON-DUFOUR, Xavier. Milosrdenství. In: LÉON-DUFOUR, Xavier a kolektiv. *Slovník biblické teologie*. 2. vydání. Praha: Academia, 2003, s. 223.

⁸ Srov. tamtéž.

⁹ Srov. 1Král 3, 26.

¹⁰ Srov. Jer 31, 20; Žl 103, 13.

¹¹ Srov. Gn 43, 30.

- *reham* znamená matčino lůno.¹² Z tohoto nejhlubšího a počátečního pouta, ze spojení, které váže matku s dítětem, vzniká zvláštní druh vztahu k tomuto dítěti, zcela jedinečná láska. Může být označena jako láska dávaná zcela zdarma a bez jakékoliv zásluhy, jakási vnitřní nezbytnost, požadavek srdce. Je to jakoby ženská obměna oné mužské věrnosti vůči sobě samému, označované slovem *hesed*. Na tomto psychologickém základě plodí *rahamim* celou škálu citů, mezi nimi i dobrotivost, jemnost, trpělivost a shovívavost, schopnost vcítění neboli vůle k odpuštění. Takové rysy připisuje Starý zákon Bohu, kdykoliv o něm používá výraz *rahamim*. U Izaiáše čteme: "*Cožpak může zapomenout žena na své pacholátko, neslitovat se nad synem vlastního života? I kdyby některé zapomněly, já na tebe nezapomenu*".¹³ V souvislosti s pojmem *rahamim* také mluvíme o něžné mateřské lásce, která hledá možnost konkrétního výrazu v činech slitovnosti pro člověka v těžké situaci¹⁴ a také odpuštění urážek.¹⁵ Tak velkodušně milosrdný je k člověku Bůh. Jeho milosrdenství znovu a znovu vítězí nad jeho hněvem.¹⁶

Tato láska, věrná a nezničitelná díky tajemné síle mateřství, se vyjadřuje v textech Starého zákona různým způsobem: někde jako vysvobození z nebezpečí, zvláště od nepřátel, jinde jako odpuštění hříchů – jednotlivcům i celému Izraeli, nebo ochota splnit slib a eschatologickou naději i přes všechnu lidskou nevěrnost, jak čteme u Ozeáše: „*Jejich odvrácení uzdravím, rád si je zamiluji*“.¹⁷

Výše uvedené dva výrazy si zaslouží největší pozornost. V nich se jasně projevuje jejich prvotní antropomorfní rys: při rozjímání o Božím milosrdenství autoři používají takové výrazy, které odpovídají vědomí a zkušenostem člověka jejich doby. V každém případě však Nový zákon vychází z hojnosti a hloubky, kterou se vyznačoval Starý zákon.

Tak jsme tedy ze Starého zákona zdědili v jakési zvláštní syntéze nejen bohatství výrazů, které tyto knihy užívaly pro označení Božího milosrdenství, ale současně i zvláštní a zřetelně antropomorfní obraz Boží starostlivé lásky, která se při setkání se zlem, a zvláště s hříchem člověka i národa, projevuje jako milosrdenství. Tento obraz milosrdenství sestává nejen ze všeobecnějšího výrazu *hanan*, který zde zmiňujeme poprvé, ale i z obsahu slov *hesed* a *rahamim*. *Hanan* je tu pojem širší: označuje totiž potvrzení milosti, které vyjadřuje jakousi stálou schopnost velkodušnosti, shovívavosti a laskavosti.

¹² Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4, s. 39.

¹³ Iz 49, 15.

¹⁴ Srov. Ž 106, 45.

¹⁵ Srov. Dan 9, 9.

¹⁶ Srov. CAMBIER, Jules; LÉON-DUFOUR, Xavier. *Milosrdenství*, s. 223.

¹⁷ Oz 14, 5.

Dalšími možnými výrazy, které spolu souvisejí a mohou vyjádřit pojem milosrdenství jsou termíny *splagnizomai* a *oiktirmos*. První pochází ze *splagchnon*, tj. nitro. Nitro označuje u člověka místo, kde leží zranitelné city. V Novém zákoně se tohoto slova užívá jen u synoptiků, a to vždycky v pojednáních o Ježíši. Charakterizuje božskou povahu jeho jednání. Pouze v podobenstvích se používá *splagnizomai* také pro lidské počínání. Ale nakonec se tu v chování lidí vždycky popisuje milosrdenství Boží. V podobenství o milosrdném otci (Lk 15.20) je proti smilování otce postaven hněv staršího bratra. Jde o silný lidský cit. Bůh se celým srdcem smilovává nad člověkem, který pochybil. Když synoptikové tímto slovem popisují Ježíšovo chování, vždy míní jeho mesiášskou charakteristiku.¹⁸ Ježíš jako Mesiáš ukazuje svým jednáním Boží milosrdenství. Má soucit s lidmi stejně jako nebeský Otec. Otvírá se jim a nechává je vstoupit tam, kde leží jeho zranitelné city. Co se týče našeho jednání, dovolává se *splagnizomai* našeho soucitu.

Pojem *oiktirmos* vyjadřuje soucit, soucit jako bolestné dojetí a jako smilování ochotné k pomoci. Ve Flp 2.1 a Kol 3,12 se používají *splagchna* a *oiktirmos* současně a společně znamenají „srdečnou účast“. Lukáš používá ve své řeči na rovině toto slovo: „*Bud'te milosrdní [oiktirmon], jako je milosrdný váš Otec*“.¹⁹ Máme tedy se sebou i s druhými cítit a mít soucit.

Oba dva poslední pojmy se nejvíce blíží slovu „milosrdenství“. To znamená mít pochopení a lásku pro to, co je ubohé, osiřelé, osamělé, politováníhodné, nešťastné. Vztaženo k vlastní osobě proto znamená neuzavírat srdce před tím, co je v nás nešťastného a osamělého, ubohého. Jedině při otevřeném vnitřním postoji mohou být tyto zkušenosti pro nás a okolí zdrojem požehnání, kdy se mimoděk otevíráme tajemství Boží lásky, jež s námi cítí a má s námi pochopení.

2 Milosrdenství ve Starém zákoně

Výskyty některých slovních formulování pojmu milosrdenství byly již naznačeny v předcházející kapitole. Zde se zaměříme na jejich podrobnější výklad a nálezy, tentokrát v knihách Starého zákona. Nepřeberným zdrojem je kniha Žalmů, která je v mnoha případech zaměřena na **pomoc Boha člověku v nouzi**. Žalmista volá: Smiluj se nade mnou, Bože!²⁰

¹⁸ GRÜN, Anselm. *Bud' dobrý sám k sobě*, s. 36.

¹⁹ Lk 6, 36.

²⁰ Srov. Žl 4, 2; 6, 3; 9, 14; 25, 16.

Následně autor děkuje za vyslyšení: Vzdávejte chválu Hospodinu, neboť jeho milosrdenství [hesed] je na věky!²¹ Jeho milosrdenství se vztahuje na nejrůznější situace, od plavce v tísní za bouře²² přes chudé, sirotky a vdovy, jejichž zvláštním ochráncem Bůh je, až po „syny Adamovy“ všeobecně. K zmíněné formulaci „jeho milosrdenství trvá navěky“ se vrátíme v následné podkapitole podrobněji.

Zbožní Izraelité neochvějně důvěřovali v Boží milosrdenství od základní zkušenosti, kterou pro celý národ představuje exodus, vyjití z Egypta, třebaže výraz „milosrdenství“ se v popisu vysvobození ze země faraonů nevyskytuje. Nejstarší texty popisující Mojžíšovo povolání jasně. Celá událost je jediným skutkem Božího milosrdenství vůči vyvolenému národu: Viděl jsem bídu svého lidu a popřál jsem sluchu jeho volání (...) Zním jeho bolesti. Sestoupil jsem, abych je vysvobodil.²³ Následný text zdůvodňuje Boží rozhodnutí věrnosti smlouvě.²⁴ Milosrdný Bůh nemůže nečinně přihlížet tísní svého chráněnce, který se danou smlouvou stal jakoby členem jeho rodu.²⁵ Spojuje je vzájemná láska, která je ze strany Boha především milosrdná.

Vedle pomoci člověku je častým motivem v souvislosti s milosrdenstvím téma **hříšnickovy záchrany**. Co se stane, jestliže se Boží vyvolenec vzdálí od svého ochránce hříchem? I potom má poslední slovo milosrdenství, ale za předpokladu, že se hříšník neoddá zatvrzelosti. Trest, který ho stihne, probudí Boží slitovnost, která chce hříšníka zachránit a vysvobodit. Tak se člověku dostává i uprostřed bídy, způsobené hříchem, nového důkazu Božího milosrdenství a slitovnosti. Zde můžeme uvést a rozvinout celkem čtyři kontexty, které hovoří o záchraně hříšníka.

Asi nejdůležitějším okamžikem se stává **zjevení Boha**. Na hoře Sinaj zjevuje Bůh Mojžíšovi hlubiny svého bytí, a to v době těsně po hříchu modloslužby, kterého se dopustil vyvolený národ. Bůh prohlašuje, že se slitovává, nad kým chce,²⁶ a že nedovolí zlu, aby bylo silnější než jeho milosrdenství: „*Hospodin, Hospodin! Bůh plný slitování [raham] a milostivý [hanun], shovívavý, nejvyšš milosrdný [hesed] a věrný [emet], který osvědčuje milosrdenství [hesed] tisícům pokolení, který odpouští vinu, přestoupení a hřích; avšak viníka nenechává bez trestu, stíhá vinu otců na synech i na vnucích do třetího a čtvrtého pokolení*“.²⁷ Následky hříchu z Božího dopuštění zaplavují viníka až do čtvrtého pokolení, tím vyniká závažnost

²¹ Srov. Žl 107, 1.

²² Srov. Žl 107, 23–26.

²³ Srov. Ex 3, 7–8.

²⁴ Srov. Ex 6, 5.

²⁵ Srov. Sk 17, 28.

²⁶ Srov. Ex 33, 19.

²⁷ Ex 34, 6–7.

toho, co se stalo. Milosrdenství, které zůstává neochvějně až do tisícího pokolení, však přináší pomoc bez konce.²⁸ Takový je vztah mezi Bohem a jeho lidem až do příchodu jeho Syna.

Druhým okruhem je **milosrdenství a trest**. V celém průběhu dějin spásy ukazuje Bůh, že když musí potrestat hřešící lid, stačí, aby hříšník k němu ze své bídy zavolal a jeho soucit se probudí a převládne nad spravedlností. V knize Soudců se ukazuje tento dvojí pohyb mezi hněvem proti nevěrným a milosrdenstvím, které jim posílá spasitele.²⁹ Proroci dávají Božímu jednání překvapivě lidské obrysy. Ozeáš, jeden z mála autorů severní izraelské říše, prohlašuje, že kdyby se Bůh rozhodl být vůči Izraeli nemilosrdný³⁰ a potrestal ho, jeho vlastní srdce by se proti němu vzepřelo a bylo pohnuto hlubokým soucitem, takže se rozhodnul nedat průchod svému planoucímu hněvu.³¹ Znovu přijde den, kdy nevěrná nevěsta bude nazvána omilostněnou.³² Proroci nezapomínají na Boží slitovnost ani ve chvílích ohlášení nejhorších katastrof: Efraim je mi synem tak drahým, dítě mého potěšení. Kdykoliv o něm mluvím, znovu a znovu si ho připomínám. Slituji, slituji se, praví Hospodin.³³

Třetím tématem v kontextu záchrany hříšníka je **milosrdenství a obrácení**. Velké Boží pohnutí nad bídou, do které uvrhnul člověka hřích, vyžaduje jako lidskou odpověď obrácení³⁴. Bůh vede svůj lid do pouště, protože „*mu chce promlouvat k srdci*“.³⁵ Návrat z vyhnanství do země má symbolicky připomenout nutný návrat srdce k životu, k Bohu.³⁶ Bůh „*se nehněvá na věky*“³⁷, ale chce, aby hříšník uznal svou špatnost, aby se vrátil k Hospodinu, svému Bohu, a on se nad ním slituje, vždyť „*odpouští mnoho*“.³⁸

Poslední zmínkou k popisu „hříšnickovy záchrany“ je jeho **volání**. Přesvědčení o Božím milosrdenství, které přesahuje lidské myšlení, je hluboce zakořeněno v povědomí Izraele: On nás ztrestal, on nás zhojí.³⁹ „*Kdo je Bůh jako ty, který snímá nepravost, promíjí nevěrnost pozůstatku svého dědictví! Nesetrvává ve svém hněvu, neboť si oblíbil milosrdenství. Opět se nad námi slituje, rozšlape naše nepravosti. Do mořských hlubin vhodíš všechny jejich*

²⁸ Srov. CAMBIER, Jules; LÉON-DUFOUR, Xavier. *Milosrdenství*, s. 223.

²⁹ Srov. Sd 2, 18.

³⁰ Srov. Oz 1, 6.

³¹ Srov. Oz 11, 8n.

³² Srov. Oz 2, 3.

³³ Srov. Jer 31, 20; Srov. Iz 49, 14n; 54, 7.

³⁴ Srov. CAMBIER, Jules; LÉON-DUFOUR, Xavier. *Milosrdenství*, s. 223.

³⁵ Srov. Oz 2, 16.

³⁶ Srov. Jer 12, 15; 33, 26; Ez 33, 11; 39, 25; Iz 14, 1; 49, 13.

³⁷ Srov. Jer 3, 12n.

³⁸ Srov. Iz 55, 7.

³⁹ Srov. Oz 6, 1.

hříchy“.⁴⁰ Žalm *Miserere* je jakýmsi shrnutím volání hříšníků: „*Smiluj se nade mnou, Bože, pro milosrdenství svoje, pro své velké slitování zahlad' moje nevěrnosti*“.⁴¹

Od hříšnickovy záchrany je už jen krok ke **smilování Boha nad veškerým tělem**. Boží milosrdenství je ohraničeno jen zatvzeleností hříšníka, dlouho je považováno za privilegium Božího lidu. Bůh sám však překonává hráze, kterými je sevřela lidská malodušnost.⁴² Nejpozději po návratu z babylónského vyhnanství pochopil národ neomezenou Boží štědrost. Jonášův příběh je satirou na lidskou úzkoprsost, neschopnou přijmout bezmeznou Boží milosrdenství.⁴³

Žaltář shrnuje tradici bez jakéhokoliv omezení Božího milosrdenství: „*Hospodin je slitovný a milostivý, shovívavý, nejvyšší milosrdný, nevede pořád spory, nebude se hněvat věčně. Nenakládá s námi podle našich hříchů*“.⁴⁴

2.1 „Jeho milosrdenství trvá navěky“

Jak bylo naznačeno v úvodu do 2. kapitoly, je textová formulace „*jeho milosrdenství trvá navěky*“ jedním z nejčastěji užitých tvarů, v němž se termín vyskytuje. Pokusíme se o velmi podrobný vhled do dané skutečnosti, a to i vzhledem k aktuálnosti pro katechetické účely, a uvidíme, že tato formulace umožňuje nahlížet Boží milosrdenství jako perspektivu celých dějin coby historie spásy.⁴⁵

Pohlédneme nejprve na výskyt výše uvedené formulace v textech Starého zákona. Větu „*jeho milosrdenství (trvá) na věky*“ tvoří v hebrejštině pouze dva složené výrazy: „na věky“ a „jeho milosrdenství“. Jelikož tyto dva výrazy tvoří v původním jazyce jmennou větu, doplňuje se obvykle v překladech do moderních jazyků sloveso (např. *trvat* nebo *být*), jehož nepřítomnost v původním hebrejském textu je naznačena tak, že se uvádí v závorce. Nejkratší znění formule představuje Žl 100, 5: „*na věky jeho milosrdenství*“. S nepatrnou obměnou se formulace uplatňuje v Žl 89, 3: „*milosrdenství je zbudováno navěky*“. Jako součást delší slovní vazby uvádíme: „*Chválu vzdejte Hospodinu; zajisté je dobrý, protože jeho milosrdenství (trvá) navěky*“. Tato formule se nachází v několika starozákonních knihách, nejčastěji v žalmech. V Žalmu 136 se objeví celkem šestadvacetkrát, a to jako součást refrénu,

⁴⁰ Mich 7, 18n.

⁴¹ Žl 51, 3.

⁴² Srov. Oz 11, 9.

⁴³ Srov. Jon 4, 2.

⁴⁴ Žl 103, 8nn; srov. 136; 130, 7.

⁴⁵ Srov. FRÝVALDSKÝ Pavel, SVATOŇ Robert. Editorial. *Mezinárodní katolická revue Communio*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2016, 20 (2), s. 8.

který následuje v druhé části každého verše za obměňující se první částí.⁴⁶ V Žalmu 118 se s ní setkáme celkem pětkrát (opět jako s refrémem), a sice ve verších 1, 2, 3, 4 a 29. V Žalmech 106 a 107 je vždy součástí druhé půle prvního verše. Jako součást zmíněné delší slovní vazby se formule „*jeho milosrdenství (trvá) navěky*“ poměrně často vyskytuje i v knihách Kronik⁴⁷ a jednou v knize Jeremiáš.⁴⁸ V nepatrně obměněném znění najdeme sousloví také v knize Ezdráš.⁴⁹

Jak bychom upřesnili **význam** částí tohoto sousloví? Každý z obou dílů formule obsahuje teologicky významné pojmy. Nejprve je třeba přiblížit obsah těchto pojmů. Pojem milosrdenství byl podrobně zformulován v předešlém odstavci o jeho výskytu. Spokojíme se s odvozeným podstatným jménem *hesed*. Slovní spojení „navěky“ ozřejmíme následovně: pomocí hebrejského výrazu *ólām* lze vyjádřit vzdálenou dobu, jak minulou, tak i budoucí. Ve spojení s „předložkou *l* se tento výraz vztahuje na dlouho trvající budoucnost, a to budoucnost statickou, nezměnitelnou“.⁵⁰ S ohledem na Hospodinovu věrnost ve smlouvě je Izraelita přesvědčen, že tato věrnost bude určovat budoucnost, stejně jako určovala minulost. Půjde přitom nejen o budoucnost národa, ale o budoucnost každého Izraelity.

Na příkladech z několika starozákonních knih si ukážeme, **jakou funkci** má daná formulace v jednotlivých textech. Nejprve zmíníme knihu jednoho z velkých proroků, a to **Jeremiáš**. V pasáži, která vznikla pravděpodobně v době babylónského zajetí, slibuje Hospodin zpustošené zemi, že v ní bude zase brzy možné zaslechnout jásot a projevy radosti: „*Toto praví Hospodin: Říkáte: Toto místo leží v troskách. V judských městech není člověka ani dobytka. Jeruzalémské ulice jsou zpustošené, bez člověka, bez obyvatele, bez dobytka.' Opět zde však bude slyšet hlas veselí, hlas radosti, hlas ženicha a hlas nevěsty, hlas těch, kteří vybízejí: Chválu vzdejte Hospodinu zástupů; zajisté je Hospodin dobrý, protože jeho milosrdenství (trvá) navěky.'* Budou tu i ti, kteří přinášejí do Hospodinova domu děkovnou oběť. Změním totiž úděl této země jako na počátku, praví Hospodin“.⁵¹

Jeremiášův žák vidí už dobu, kdy se opět bude v Jeruzalémě slavit děkovná oběť. K takové bohoslužbě bude patřit oslavná píseň na Hospodinovo neustálé milosrdenství, o níž věděl, že náležela k chrámové bohoslužbě už v době před zničením Jeruzaléma. Součástí oslavné písně

⁴⁶ Srov. CHALUPA, Petr. Formule „jeho milosrdenství (trvá) na věky“ ve Starém zákoně. *Mezinárodní katolická revue Communio*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2016, 20 (2), s. 15.

⁴⁷ Srov. 1 Kron 16, 34. 41; 2 Kron 5, 13; 7, 3. 6; 20, 21.

⁴⁸ Srov. Jer 33, 11.

⁴⁹ Srov. Ezd 3, 11.

⁵⁰ Srov. CHALUPA, Petr. Formule „jeho milosrdenství (trvá) na věky“ ve Starém zákoně, s. 16.

⁵¹ Jer 33, 10–11.

je nepatrně obměněný refrén, převzatý z žalmů⁵² a často užívaný v bohoslužbě Druhého chrámu⁵³ Zkoumanou formuli je třeba chápat jako důležitý teologický pojem (theologumenon): „*Poexilní obnova Izraele jako lidu Hospodinova je založena v Hospodinově konání milosti, v jeho bytostném milosrdenství. Pro Boží lid pak odtud opět plyne všecken pokoj a veškeré dobro (Jer 33, 9). Ti, kdo to nahlížíjí, za to Hospodina radostně chválí, k čemuž slouží i obvyklá žalmová formule: Chválu vzdejte Hospodinu zástupů, protože dobrý jest Hospodin; protože věčné jest milosrdenství jeho (Jer 33, 11). Již sama existence této formule, stejně jako obliba jejího užití v poexilních textech, je výrazem skutečnosti, že termín chesed se v náboženství Izraele této doby stal důležitým theologumenem vyjadřujícím jednu ze základních charakteristik Hospodinova působení: věčnost zde vyjadřuje trvalou spolehlivost tohoto atributu všem pochybám či kritikám navzdory.*“⁵⁴

V knize **Ezdráš** se vracíme do doby po vydání Kýrova ediktu r. 538 př. Kr., jímž se židovský lid vrací domů ze zajetí až do obnovy zničeného chrámu, tedy do r. 515 př. Kr. Položení základů obnovovaného chrámu bylo doprovázeno bohoslužbou na způsob slavnostního položení základního kamene. Kněží troubili na trubky⁵⁵ a „synové Asafovi“ hráli na cimbály. Při tom užívali kronikářův (chronistův) oblíbený hymnus: „*Opěvovali Hospodina a vzdávali mu chválu a čest, že je dobrý, že jeho milosrdenství nad Izraelem je věčné. A všecken lid mohutným hlaholem chválil Hospodina, že byly položeny základy Hospodinova domu*“.⁵⁶

Citovaný zpěv, který měl zaznít už při Šalamounově posvěcení chrámu⁵⁷ a v Jer 33, 11 je ohlášen pro dobu spásy, byl zjevně velmi rozšířený.⁵⁸ Pozoruhodnou charakteristikou tohoto výskytu formule je určení Hospodinova milosrdenství „nad Izraelem“. V knize Ezdráš jsou Hospodinovy příkazy a jeho nařízení, která zná Ezdráš, doslova „nad Izraelem“⁵⁹. A v druhé knize Samuelově čteme, že „*Hospodin zástupů je Bůh nad Izraelem*“.⁶⁰ Zdá se, že v Ezd 3, 11 je Hospodinovo milosrdenství nad Izraelem hypostazí (Boží trojjediností) samotného Hospodina. Je-li Hospodinovo milosrdenství nad Izraelem věčné, pak je sám Hospodin navěky nad Izraelem.⁶¹

⁵² Srov. Žl 100, 5; 106, 1; 107, 1; 136, 1.

⁵³ Srov. 1 Kron 16, 34; 2 Kron 5, 13; 7, 3; Ezd 3, 11.

⁵⁴ PRUDKÝ, Martin. *Hospodin, „bůh milostivý“ & Izrael, lid „z Boží milosti“: teologie milosti ve Starém zákoně*. Jihlava: Mlýn, 2004. s. 28.

⁵⁵ Srov. 1 Kron 15, 24; 16, 6; 2 Kron 5, 12.

⁵⁶ Ezd 3, 11.

⁵⁷ Srov. 2 Kron 5, 13; 7, 3.6.

⁵⁸ Srov. 1 Kron 16, 41; Žl 106, 1; 2 Kron 20, 21; Žl 107, 1; 118, 1; 136, 1.

⁵⁹ Ezd 7, 11.

⁶⁰ 2 Sam 7, 26.

⁶¹ Srov. CHALUPA, Petr. *Formule „jeho milosrdenství (trvá) na věky“ ve Starém zákoně*, s. 19.

Na mnoha předešlých místech jsou uváděny výskyty formulace **v knize žalmů**. Podrobně se podíváme na funkce v některých z nich. První část 89. žalmu (verše 2-19) je hymnem na Hospodinova milosrdenství⁶², která se projevují v Božím stvořitelském jednání a ve vyvolení Davidovy dynastie.

*„O Hospodinově milosrdenství chci zpívat věčně, svými ústy v známost uvádět tvou věrnost po všechna pokolení. Pravím: Tvoje milosrdenství je zbudováno navěky, v nebesích jsi pevně založil svou věrnost.“*⁶³

Jako „Hospodinova milosrdenství“⁶⁴ jsou v Žl 107, 43 a Iz 63, 7 označeny projevy Hospodinovy přízně v dějinách, tedy spásné činy, jimiž Bůh dokázal svou věrnost ve smlouvě. Žalmistův chvalozpěv má zaznívat „věčně“, tedy ve všech dobách. Má být dále tradován, jak to vyplývá z jeho závažnosti. Zkoumaná formule obsahuje trpný rod slovesa „zbudovat“. Může tedy jít o takzvané pasivum divinum, tzn., že se nevyjadřuje přímo původce děje, ale je jím samotný Bůh. Autor textu chce říci, že i když se o Bohu přímo nezmiňuje, vystavěl milosrdenství navěky.

Následující text dokládá, jak všestranně působí vybudované Boží milosrdenství. Druhá část žalmu (verše 20-38) odkazuje na Boží výrok, jímž byl David vyvolen a jímž jemu i jeho nástupcům Hospodin slíbil trvalou ochranu. Ani neposlušnost některého z králů vůči Zákonu nebude potrestána zrušením zaslíbení.⁶⁵ Na milosrdenství se odvolává i třetí část žalmu (verše 39-52), která je nářkem nad zánikem Davidova království: *„Kde zůstalo někdejší tvé milosrdenství, ó Panovníku, jež jsi odpřisáhl Davidovi na svou věrnost?“*⁶⁶ Tváří v tvář zaniklému království se žalmista dotazuje na Hospodinovo milosrdenství a na jeho věrnost.

Žalm 100 zazníval nejspíš při vcházení do prostoru chrámu. Na výzvy sboru ke vstupu a chvále odpovídají vstupující lidé odpovědí: Jeho milosrdenství (trvá) navěky. Tak začínají své posvátné úkony, především přinášení děkovné oběti. Žalm je nejkratším příkladem hymnu, který vždy začíná výzvou obce ke chvále Boha a větou, která odkazuje na jedinečnou Boží velikost. To je důvodem ke chvále.⁶⁷ *„Vstupte do jeho bran s díkuvzdáním, do nádvoří jeho s chvalozpěvem! Vzdávejte mu chválu, dobrořečte jeho jménu, neboť Hospodin je dobrý, jeho milosrdenství je věčné, jeho věrnost do všech pokolení“.*⁶⁸

⁶² V hebrejštině je zde množné číslo. V češtině je však plurál „ta milosrdenství“ neobvyklý. Proto někteří překladatelé používají namísto plurálu „milosrdenství“ plurál jiného výrazu: „milosti“.

⁶³ Žl 89, 2-3.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Srov. 2 Sam 7.

⁶⁶ Žl 89, 50.

⁶⁷ Srov. CHALUPA, Petr. *Formule „jeho milosrdenství (trvá) na věky“ ve Starém zákoně*, s. 20.

⁶⁸ Žl 100, 4-5.

Prohlášení „Hospodin je dobrý“ je rozvinuto bezprostředně následujícím textem. Hospodinova dobrota je závazná a věrná. Na jeho věrnost se lidé mohou spolehnout. Svět je zde formálně ujištěn o těchto Hospodinových kvalitách, které jsou pro něj dobrou zvěstí, ačkoliv přijímajícími jsou Izraelité shromáždění k bohoslužbě. Věty „Hospodin je dobrý, jeho milosrdenství (trvá) navěky“ korespondují s už zmíněnými slovy v knize Jeremiáš.⁶⁹

Žalm 106 je závěrečným žalmem čtvrté knihy žaltáře. Zkoumaná forma se objevuje v druhé půli prvního verše: „*Haleluja. Chválu vzdejte Hospodinu, protože je dobrý, jeho milosrdenství je věčné*“⁷⁰. Vzhledem k paralelám v žaltáři i mimo něj můžeme hovořit o této formuli jako o „zkratce jeruzalémské liturgické teologie“ z poexilní doby. Formule je použita s ohledem na závěr žalmu, v němž se Hospodin rozhodl navzdory hříchu pamatovat na smlouvu a nechat vládnout plnost své lásky vůči svému lidu, pokračovat v dějinách s ním. Zdá se, že formule je na tomto místě nezbytná, protože verše 2n a 6nn ji předpokládají.

V Žalmu 107 poskytuje formule slova, kterými vzdávali vracející se exulanti díky Hospodinu za jeho věčné milosrdenství. Dobovým kontextem jsou události vylíčené v Ezd 1-3, které napomáhají představit si tuto dobu (Josua, Zorobábel a ostatní obnovili oltář a položili základy chrámu). Jak velmi závisel vztah jednotlivého Izraelity k Hospodinu na dějinách spásy jeho lidu, ukazuje obrat, který se vyskytuje zde i v jiných děkovných písních: Chválu vzdejte Hospodinu; zajisté je dobrý, protože jeho milosrdenství (trvá) navěky. Slovo milosrdenství znamená vlastně věrnost ve smlouvě, vyjadřuje tedy přesvědčení, že Hospodin je stále neochvějně věrný smlouvě, kterou uzavřel s Izraelem. Jedině na tomto základě lze vysvětlit jeho zásah ve prospěch modlícího se člověka: záchranu před falešnou obžalobou, uzdravení z těžké nemoci nebo vysvobození od nepřátel. Velké žánry žalmů vznikly při bohoslužbě v jeruzalémském chrámě. Po jeho zničení nezanikly, ale používaly se dále jako písně pro vzdělání zbožných Izraelitů.

Žalm 118 je ve struktuře žaltáře vyvrcholením dílčí sbírky žalmů 107-118. Žalm 107 začíná formulí, kterou začíná i končí Žalm 118. Jde o píseň, která zaznívala při kladení základů Druhého chrámu.⁷¹ Hospodinovo milosrdenství, zaslíbené v Ex 34, se nyní aktualizuje při obnově svatyně:

„Chválu vzdejte Hospodinu, protože je dobrý, jeho milosrdenství je věčné!

At' vyzná Izrael: Jeho milosrdenství je věčné!

At' vyzná Áronův dům: Jeho milosrdenství je věčné!

⁶⁹ Srov. Jer 33, 11.

⁷⁰ Žl 106, 1.

⁷¹ Srov. Ezd 3, 11.

*At' vyznají ti, kteří se bojí Hospodina: Jeho milosrdenství je věčné!*⁷²

Slavicí lidé jsou rozděleni do tří skupin (stejně jako v Žl 115, 9-13). Všechny tyto skupiny spojuje vyznání o věčném Hospodinově milosrdenství. Po této chvále celé obce pak začíná děkovaná píseň jednotlivce. Zachráněný člověk popisuje svou osobní nouzi a milostivou Boží pomoc. Když jednotlivec skončí, vpadne na závěr znovu celé shromáždění, a sice písni vracejících se exulantů: „*Chválu vzdejte Hospodinu, protože je dobrý, jeho milosrdenství je věčné*“.⁷³ Žalm 118 je výrazem radostné atmosféry, která zavládla při zasvěcení Druhého chrámu. Jeho nedílnou součástí, a tedy i motivem radosti, je přesvědčení o věčném trvání Hospodinova milosrdenství.

V **žalmu 136** je výběr připomínaných Hospodinových činů (podobně jako v Žl 135) určen perspektivou Hospodinovy všemohoucnosti, i když jsou Hospodinovy mocné činy prezentovány jako projevy jeho milosrdenství, jak dokládá výpověď průběžně se opakující v druhé půli každého verše, „protože jeho milosrdenství (trvá) navěky“.

Jde o litaniový či antifonální hymnus, který prozrazuje původní užití při bohoslužbě.⁷⁴ V původní kultické situaci, kdy se žalm zpíval střídavě, byla výzva určena liturgickému shromáždění, které na ni odpovídalo vždy antifonou „protože jeho milosrdenství (trvá) navěky“. Dva důvody, proč chválit Hospodina, uvedené hned v prvním verši (je dobrý; na věky [trvá] jeho milosrdenství), byly zřejmě oblíbenými antifonami poexilní bohoslužby.⁷⁵

Podle autora Druhé knihy Kronik stačí konat liturgii, jejíž součástí je vyznání o věčném Hospodinově milosrdenství, a nepřátelé jsou poraženi bez jakéhokoli vojenského zásahu.⁷⁶

Následuje několik zmínek textových doklady o tom, jak zkoumaná formule ovlivnila **mladší texty**, jako například knihu Sirachovec. Vyznání o věčném Božím milosrdenství se stále znovu opakuje jako refrén, podobně jako v Žl 136.

„Jeho milosrdenství trvá navěky“ – tento refrén se ve 136. žalmu opakuje po každém verši, a přitom se vypravují dějiny Božího zjevení. Moc milosrdenství dává veškerému starozákonnímu dění hluboce spásonosnou hodnotu. Milosrdenstvím se dějiny Boha s Izraelem stávají dějinami spásy. Neustálým opakováním slov „jeho milosrdenství trvá navěky“, jako v tomto žalmu, se jakoby chce prolomit kruh prostoru a času a vše má být

⁷² Žl 118, 1–4.

⁷³ Žl 118, 29.

⁷⁴ „Žalm 136, známý jako velký halel, tvoří součást ranní bohoslužby o šabatě a o svátcích a je zahrnut do pesachové Hagady“ (NEWMAN, Ja'akov – SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Praha: Sefer, 1992, s. 43.).

⁷⁵ Srov. CHALUPA, Petr. *Formule „jeho milosrdenství (trvá) na věky“ ve Starém zákoně*, s. 23.

⁷⁶ Srov. tamtéž, s. 27.

zasazeno do věčného tajemství lásky. Chce se tím takřka říci, že nejenom v dějinách, ale navěky bude člověk pod ustavičným milosrdným Otcovým pohledem.

Vědomí, že tento žalm se modlil sám Ježíš, jej činí pro nás křesťany ještě důležitějším a zavazuje nás k přijetí tohoto refrénu do naší každodenní modlitby chval: „Jeho milosrdenství trvá na věky.“

3 Milosrdenství v Novém zákoně

Pojem milosrdenství v knihách Nového zákona je definován v Božím **zjevení a jeho vtělení** člověku v osobě Ježíše Krista, Božího Syna. Chceme v této části učinit pokus o poodhalení nejprve tohoto tajemství a jeho významu, tak zásadnímu. V dalších částech se podrobněji podíváme na **působení a učení Krista** ve světle milosrdné lásky, a nakonec se zaměříme na Kristovo milosrdenství vyjevené v jeho **posledních pozemských chvílích a v jeho zmrtvýchvstání**. Z oblíbené formy předávání Ježíšova učení, z tzv. podobenství, zmíníme okrajově ta nejznámější, jejich podrobnější představení bude v pozdější kapitole součástí zmínky o milosrdenství v učení svatého Ambrože. Záměrně zde nehovoříme o roli a poslání milosrdenství v životě a odkazu Panny Marie, které též rozvineme v jiné části.

3.1 Zjevení a vtělení milosrdenství v osobě Ježíše Krista

Jak už bylo naznačeno v úvodu, v této podkapitole jasněji než jinde ukážeme na Boží lásku k lidem, na její zásadní význam pro člověka, a to prostřednictvím života Ježíše Krista, Božího Syna. Dobrotivost a milosrdenství, které inspirují Boží jednání a které jsou také klíčem k jeho porozumění, se stávají člověku tak blízké, že na sebe berou rysy člověka Ježíše, Slova učiněného tělem. Kristus popisuje svou mesiášskou službu Izaiášovými slovy, v kterých se vyjevuje jejich prorocký význam:⁷⁷ „*Duch Hospodinův jest nade mnou; proto mne pomazal, abych přinesl chudým radostnou zvěst; poslal mne, abych vyhlásil zajatcům propuštění a slepým navrácení zraku, abych propustil zdeptané na svobodu, abych vyhlásil léto milosti Hospodinovy*“.⁷⁸

Vidíme v odkazech, že nekonečně milosrdný Bůh⁷⁹ je ten, koho nám Ježíš zjevuje jako Otce. V Janovi čteme, že Ježíš nám zjevuje svého Otce ve své osobě jakožto v Synu: „*Boha nikdy*

⁷⁷ Srov. *Kompendium sociální nauky církve*; čl. 28. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 35.

⁷⁸ Lk 4, 18-19; srov. Iz 61,1-2

⁷⁹ Srov. Ef 2, 4.

nikdo neviděl; jednorozený Syn, který je v náručí Otcově, nám o něm řekl“.⁸⁰ Pro názornou ukázkou vnímání Boží tváře, Božího milosrdenství, uvádíme úryvek ze 14. kapitoly uvedeného evangelia, kde se apoštol Filip ve večeradle dožaduje rychlého a jednoduchého konání, Ježíš ale odpovídá: „*Tak dlouho jsem s vámi, Filipe, a ty mě neznáš? Kdo vidí mne, vidí Otce. Jak tedy můžeš říkat: Ukaž nám Otce?*“⁸¹ Ježíš hmatatelným a definitivním způsobem zjevuje, kdo Bůh je a jak jedná s lidmi,⁸² a to i na základě výše uvedeného úryvku ve znalosti šíře kontextu citovaného místa.

Vtělení Boha v Ježíši Kristu je v tajemství jeho života – jediného a trojího zároveň, které přebývá v nepřístupném světle.⁸³ Zde v Ježíšově zprávě poznáváme Boha především v lásce vůči člověku – v jeho dobrotě a lásce jsme zrozeni k novému životu skrze Ducha svatého.⁸⁴ V Kristu a skrze Krista se jedinečným způsobem projevuje Bůh ve svém milosrdenství. Dostává se na povrch ta Boží vlastnost, která již ve Starém zákoně byla definována jako milosrdenství, a to za pomoci různých pojmů, o kterých jsme již pojednávali ve 2. kapitole.⁸⁵ Kristus této tradici vtiskuje a dává konkrétní význam. V Kristu zjevená pravda o Bohu, Otci milosrdenství,⁸⁶ nám ukazuje, že je velmi blízký člověku. A to zvláště tehdy, když člověk trpí a když je ohrožen v samé podstatě svého bytí a své důstojnosti. Tajemství Boha, Otce milosrdenství, je adresováno i do současnosti, kdy je člověk vážně, různými způsoby ohrožen.⁸⁷ Ježíš naplňuje nejen starozákonní očekávání a přísliby, ale zároveň se v něm v hlubším smyslu slova naplňuje rozhodující událost dějin vztahu Boha s lidmi.⁸⁸ Můžeme v závěru této kapitoly úhrnem konstatovat, že když Ježíš zjevuje Boha jako svého Otce, tím se též daruje lidem, a tam se proto nachází pramen Božího milosrdenství.

3.2 Kristovo milosrdenství v jeho pozemském působení a učení

V této části se podrobněji zastavíme u Ježíšova pozemského života a jeho působení ve světle milosrdné lásky.

⁸⁰ Jan 1, 18.

⁸¹ Jan 14, 9.

⁸² Srov. *Kompendium sociální nauky církve*; čl. 28, s. 35.

⁸³ Srov. 1 Tim 6, 16.

⁸⁴ Srov. Tit 3, 4n.

⁸⁵ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4. 1. vydání. Praha: Zvon, 1996, s. 5.

⁸⁶ Srov. 2 Kor 1, 3.

⁸⁷ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4, s. 6.

⁸⁸ Srov. *Kompendium sociální nauky církve*; čl. 28, s. 35.

V osobě Ježíše Krista vidíme **srdce Boha Otce**. Ježíš chce natrvalo zachytit rysy Božího slitování svým jednáním, svými postoji.⁸⁹ Z těchto důvodů hlásá radostnou zvěst hříšníkům, kterým byly díky farizejské přísnosti zavírány dveře a přístup do nebeského království. V přímé linii se Starým zákonem nám ukazuje, jak se Boží srdce raduje ne z lidí přesvědčených o vlastní spravedlnosti, nýbrž hlavně z obrácených hříšníků, kteří jsou podobni ztracené a znovunalezené ovci nebo drachmě.⁹⁰ Všimněme si, jak už bylo naznačeno v předchozí kapitole o zjevení, že Ježíš hlásá radostnou zvěst především lidem, kteří postrádají životní prostředky, dále lidem zbavených svobody, lidem slepým, kteří nevidí krásu stvoření, lidem se ztrápeným srdcem, lidem trpících sociální nespravedlností a v neposlední řadě hříšníkům. Především pro tyto lidi je Mesiáš snadno srozumitelným znamením Boha, který je láska; je znamením Otce. V tomto viditelném znamení mohou lidé naší doby, stejně jako v dobách tehdejších, poznávat Otce.⁹¹ Zpřítomňování Otce jakožto lásky a milosrdenství tvoří ve vědomí samotného Krista základní potvrzení jeho mesiášského úkolu a poslání. To vyplývá ze slov, která na počátku pronesl v nazaretské synagoze, a také z jeho pozdějších výroků před vlastními učedníky i před žáky Jana Křtitele.⁹²

Ježíš se chtěl ve svém pozemském životě stát podobným svým bratřím ve všem, aby tak na sobě zakusil bídu těch, které přišel spasit. Aby mohl smířit hříchy lidu, stává se nám **milosrdným a věrným veleknězem**.⁹³ Jeho činnost je zjevením Božího milosrdenství, i když ji tak evangelisté výslovně nenazývají. Ze všech nejvíce si tohoto momentu všímá Lukáš. Ježíš je přítelem chudých i hříšníků⁹⁴ a nebojí se s nimi setkávat. Ježíšovo milosrdenství k zástupům se u Lukáše konkretizuje například v jediném synu naimské vdovy⁹⁵ nebo v zarmouceném otci, dále v ženách a v cizincích.

V souladu s tímto způsobem zpřítomňování Boha, který je Otec, láska a milosrdenství, ustanovil Ježíš jedním z hlavních pilířů svého učení milosrdenství. Učí a mluví hlavně **v podobenstvích**, která lépe vyjadřují podstatu věcí. Stačí připomenout podobenství o marnotratném synu⁹⁶, o milosrdném Samaritánovi.⁹⁷ V protikladu je například podobenství z Matouše o nemilosrdném služebníkovi.⁹⁸ V Kristově učení je velmi mnoho míst, která vždy

⁸⁹ Srov. CAMBIER, Jules; LÉON-DUFOUR, Xavier. *Milosrdenství*, s. 225.

⁹⁰ Srov. Lk 15, 7–10.

⁹¹ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4. s. 7.

⁹² Srov. tamtéž, s. 7.

⁹³ Srov. Žd 2, 17.

⁹⁴ Srov. Lk 4, 18; 7, 22; 7, 34.

⁹⁵ Srov. Lk 7, 13.

⁹⁶ Srov. Lk 15, 11–32.

⁹⁷ Srov. Lk 10, 30–37.

⁹⁸ Srov. Mt 18, 23–35.

novým způsobem ukazují lásku a milosrdenství. Stačí mít před očima dobrého pastýře, který hledá ztracenou ovci⁹⁹ nebo ženu, která vymete celý dům, jen aby našla ztracenou drachmu.¹⁰⁰ Bůh dlouho čekal, a ještě stále čeká na obrácení Izraele, který však nadále zůstává zatvrzelý jako neplodný fíkovník.¹⁰¹ Evangelium svatého Lukáše, které zdůrazňuje nejvíce tyto principy Kristova učení, si právem vysloužilo pojmenování jako evangelium milosrdenství.¹⁰²

Kristus, když zjevoval Boží lásku a milosrdenství, zároveň od lidí vyžadoval, aby se ve svém životě nechali vést láskou a milosrdenstvím, vyžaduje od svých učedníků dokonalost.¹⁰³ Požadavek vyjádřený slovy „**bud'te dokonalí, bud'te milosrdní jako je váš Otec milosrdný**“ rezonuje v evangeliích několikrát. Týká se přímo podstaty mesiášské zvěsti a tvoří zároveň jádro evangelijního zvyku, mravu, étosu (mravního zákona). Dokonce se tato vlastnost stává podmínkou pro vstup do nebeského království, jak praví Matouš: „*Blaze milosrdným, neboť oni dojdou milosrdenství*“.¹⁰⁴ Učitel to vyjadřuje nejen tímto výrokem, ale i v příkázání, o kterém říká, že je největší.¹⁰⁵ V Pavlově listě Římanům v prvních kapitolách je líčena situace, kdy autor popisuje, co se přihodí při negaci milosrdenství, ať již vědomé nebo nevědomé. Jinými slovy, co přináší zaslepená pohanská nemilosrdnost. Ta nemilosrdnost, která přináší a rozpoutává Boží hněv. Křesťan se však má lišit od světa, ve kterém žije, má mít v srdci láskyplnou dobrotu a milosrdenství vyjádřené ve vztazích k okolnímu světu.¹⁰⁶

Závěrem lze konstatovat, že mesiášská zvěst o milosrdenství si zachovává zvláštní božský i lidský rozměr. Na jedné straně se Ježíš stává vtělením lásky, která se zvlášť silně projevuje vůči trpícím, nešťastným a hříšným, zpřítomňuje Otce, a tak také plněji zjevuje Otce – nekonečně milosrdného Boha. Na straně druhé a současně s tímto božským prvkem se Kristus pro lidi stává vzorem milosrdné lásky k ostatním. Milosrdenství přibližuje křesťana jako kdysi milosrdného samaritána bližnímu, kterého potkává, a to bez rozdílu. Vždyť Bůh je přece vůči svým dětem rovněž milosrdný.¹⁰⁷ I my budeme jednou souzeni podle milosrdenství, které jsme prokazovali, možná bez výslovného spojení s osobou Ježíše.¹⁰⁸

⁹⁹ Srov. Mt 18, 12n; Lk 15, 3-7.

¹⁰⁰ Srov. Lk 15, 8n.

¹⁰¹ Srov. Lk 13, 6-9.

¹⁰² Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 4, s. 8.

¹⁰³ Srov. Mt 5, 48.

¹⁰⁴ Mt 5, 7.

¹⁰⁵ Srov. Mt 22, 38.

¹⁰⁶ Srov. Fil 2, 1; Ef 4, 32.

¹⁰⁷ Srov. Mt 18, 32n.

¹⁰⁸ Srov. Mt 25, 31-46.

3.3 Kristovo milosrdenství projevené v jeho utrpení a zmrtvýchvstání

Ježíšova mesiášská zvěst a jeho působení mezi lidmi ústí do kříže a zmrtvýchvstání.¹⁰⁹ Chceme-li do hloubky odkrýt pravdu o milosrdenství tak, jak se v plnosti projevila v dějinách naší spásy, musíme se touto skutečností hlouběji zabývat.

Události Velkého pátku a již předtím modlitba v Getsemanské zahradě uvádějí zásadní změnu v celém průběhu zjevení lásky a milosrdenství v Kristově mesiášském poslání. Ježíš, který vždy prokazoval milosrdenství a všude činil dobro, nyní se zdá, že sám zasluhuje dobro a milosrdenství, jehož se mu však nedostává. Plní se na něm slova proroků, zvláště Izaiáše, o Hospodinově služebníku, jehož ranami jsme uzdraveni.¹¹⁰ Výstižně o velikosti tajemství kříže a o božské podstatě vykoupení mluví svatý Pavel: „*S tím, který byl bez hříchu, jednal kvůli nám jako s největším hříšníkem.*“¹¹¹ Vykoupení přináší zjevení milosrdenství v celé jeho plnosti. Velikonoční tajemství je vrcholným bodem tohoto zjevení a uskutečnění milosrdenství. Toho milosrdenství, které může člověka ospravedlnit a znovu nastolit vlastní spravedlnost, a to ve smyslu řádu spásy, který Bůh od počátku chtěl v člověku a skrze něho ve světě.¹¹² Uvěřit v ukřižovaného Syna znamená uvidět Otce.¹¹³ Znamená to uvěřit, že ve světě existuje láska a tato láska že je silnější než jakékoliv zlo, do něhož je zapleten člověk, lidstvo, svět. Uvěřit v takovou lásku znamená uvěřit v milosrdenství. Milosrdenství je totiž nezbytnou součástí lásky. Kristův kříž, na kterém Syn, soupodstatný s Otcem, Bohu podal plné zadostiučinění spravedlnosti, je zásadním zjevením milosrdenství nebo spíše lásky, která se střetává s tím, co je samotným kořenem zla v lidské historii, totiž s hříchem a smrtí. Kristův program, jak dosvědčuje již Izaiášovo proroctví, spočívá v projevování milosrdné lásky vůči chudým, trpícím a uvězněným, vůči slepým, utiskovaným a hříšníkům.¹¹⁴ To, že Kristus třetího dne vstal z mrtvých, je konečným znamením mesiášského poslání, znamením, které završuje zjevení milosrdné lásky ve světě spoutaném zlem.¹¹⁵

V eschatologickém završení se bude milosrdenství jevit jako láska, zatímco v tomto světě, v lidských dějinách, které jsou zároveň dějinami hříchu a smrti, se musí láska projevovat především jako milosrdenství. Zvláštním způsobem také Bůh zjevuje své milosrdenství, když vybízí člověka k „milosrdenství“ vůči svému vlastnímu Synu, vůči Ukřižovanému.

¹⁰⁹ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 5, s. 16.

¹¹⁰ Srov. Iz 53,5.

¹¹¹ 2 Kor 5,21.

¹¹² Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 5, s. 17.

¹¹³ Srov. Jan 14, 9.

¹¹⁴ Srov. Iz 61, 1 nn.

¹¹⁵ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 5, s. 18.

Kristus, právě jako Ukřižovaný, je Slovo, které nikdy nepomine¹¹⁶, je ten, kdo stojí u dveří a klepe na srdce každého člověka.¹¹⁷

Také slova z horského kázání: „*Blahoslavení milosrdní, neboť oni dojdou milosrdenství*“¹¹⁸, poskytují svým způsobem souhrn celé radostné zvěsti, celé podivuhodné výměny, která je tam skrytá a která je prostým, silným a zároveň i „milým“ zákonem celého řádu spásy. Slova téhož horského kázání, která již od počátku ukazují možnosti lidského srdce – že totiž lidé jsou schopni milosrdenství.

Lze v závěru říci, že Kristus na sobě ve svém zmrtvýchvstání prožil milosrdenství, to znamená lásku Otce, která je silnější než smrt. A zároveň je Kristus, který až do konce a vlastně ještě za konec svého mesiášského poslání představuje sám sebe jako nevyčerpatelný zdroj milosrdenství. Velikonoční Kristus je definitivní a věčné vtělení milosrdenství a jeho živoucí znamení: dějinné i eschatologické zároveň.¹¹⁹

4 Pobiblický vývoj

Téma milosrdenství zmíníme u velkých otců patristiky, což jsme již okrajově předznamenal v samém úvodu práce. V další podkapitole nemůžeme opomenout období vzniku a rozkvětu spekulativní teologie-dobu scholastiky. Sem patří bezesporu gigant tohoto směru, sv. Tomáš Akvinský, a dále například Anselm z Cantebury. V poslední části této kapitoly se budeme věnovat období pozdního středověku až novověku s významným historicko-teologickým mezníkem v podobě zasedání Tridentského koncilu.

4.1 Milosrdenství v období patristiky

Abychom dokázali pohlédnout do učení myslitelů této doby, musíme rámcově vymezit toto období i z hlediska časového. Doba patristiky je dějinně vymezena zhruba 2. až 7. stoletím po Kristu. Je spojena s existencí církevních otců, kteří jsou svědky prvotní křesťanské tradice. Literární památník, který nám jako spisovatelé dali, se nazývá patristika (od latinského „pater“ = otec). Pojem církevní Otec je vymezen nejen historicky, ale i teologicky, a musí splňovat určitá kritéria. Prvním je starobylost (patristická doba se na Západě považuje za

¹¹⁶ Srov. Mt 24, 35.

¹¹⁷ Srov. Zj. 3, 20.

¹¹⁸ Mt 5, 7.

¹¹⁹ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 5, s. 20.

ukončenou poč. 7. st., smrtí Isidora Sevillského r. 636, a na Východě smrtí Jana Damašského r. 749), dále pravověrnost nauky, za třetí je to svatost života a v poslední řadě jde o uznání ze strany církve. Uvádíme několik nejznámějších jmen jako Klement Římský, Ignác z Antiochie, Justin, Irenej, Klement Alexandrijský, Órigenés, Cyprián, Tertullián, Atanáš, Cyril Jeruzalémský, Řehoř Naziánský, Basil Veliký, Řehoř z Nyssy, Ambrož, Cyril Alexandrijský, Jeroným, Augustin, ...¹²⁰

4.1.1 Irenej – pokoj, láska, dobro

Současně s obranou křesťanství proti pohanským výpadům se vypracovává systematické představení nauky určené křesťanům, aby se lépe orientovali v pravdě a mohli se lépe bránit proti herezím. Tak lze charakterizovat dobu učence, biskupa v Lyonu, nakonec římského mučedníka sv. Ireneje (115–202). Krátký exkurz je nutný pro pochopení jeho odkazu odkazujícího na Kristovo milosrdenství.

Dílo Ireneje, žáka Polykarpa ze Smyrny, jej představuje jako prvního velikého křesťanského teologa. Proti gnózi a jejímu dualismu odmítajícímu stvořený svět hájí jednotu Božího plánu stvoření a vykoupení. Je jediný Bůh, jediný Kristus, jediná Církev, založená na jediné víře apoštolů, jejichž posláním je znovu sjednotit lidstvo v Kristu. Irenej se ptá, co je tedy normou víry (regula fidei). Je to apoštolské symbolon, tedy credo, které každý přijal při křtu, které může být pochopeno lépe či hůře, ale nemůže být změněno. Toto symbolon se nachází v církvi. Jen v ní se nachází autentická formule víry, jen v ní se autenticky vykládá, jelikož církev přijala tyto pravdy skrze nepřerušenu posloupnost pastýřů – od apoštolů až k dnešním biskupům. Irenej zastává názor, že Bůh se k nám přiblížil svou láskou a obdarovává nás svým Duchem.¹²¹ Irenej se vrací ve svém díle k Božímu milosrdenství a připomíná tak výrok z Nového zákona z evangelia Matouše, že jen jeden (Bůh) je dobrý.¹²² Toto tvrzení uvádí Irenej, aby tak tímto způsobem velkolepě vyjádřil souhrn Božího milosrdenství slovy, že milosrdenství je charakteristickou Boží vlastností. Dá se i jinak říci, že označil milosrdenství za zvláštní Boží vlastnost.¹²³ Svatý Irenej svým životem usmiřitele, tvůrce pokoje a jednoty, lásky a dobra, svým příkladem života a díla dokazuje, že milosrdenství je sám Bůh. Je dobré si připomenout prosebnou modlitbu z památky sv. Ireneje, kde je ve zkratce výstižně charakterizován odkaz světce: „*Bože, Tys dal svatému biskupu*

¹²⁰ Srov. LEMAÎTRE, Nicole, a kol. *Slovník křesťanské kultury*. 1. vydání. Praha: Garamond, 2002, s. 77-78.

¹²¹ Srov. ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. 1. vydání. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, edice Kalich, 1972, s. 70.

¹²² Srov. Mt 19, 17.

¹²³ Srov. KASPER, Walter. *Milosrdenství*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, s. 77.

*Irenejovi schopnost úspěšně upevňovat pravou nauku a pokoj v církvi; na jeho přímluvu upevňuj i nás ve víře a lásce, abychom usilovali o svornost a jednotu. Skrze Tvého Syna Ježíše Krista, našeho Pána, neboť on s Tebou v jednotě Ducha svatého žije a kraluje po všechny věky věků. Amen“.*¹²⁴

4.1.2 Órigenés – apokatastasis

Velký exegeta, znalec Bible, Órigenés (185–253) se řadí ke známé a jedinečné alexandrijské teologické škole, která do sebe včleňuje a dál rozvíjí to nejlepší z řecké kultury. Jedná se o křesťanskou školu vzešlou z židovského prostředí. Alexandrie je té doby centrem křesťanské kultury. Iniciátorem pokřesťanštění kultury Alexandrie je Panthenos Sicilský, jeho nástupcem je pozdější alexandrijský biskup Klement Alexandrijský. Ještě většího věhlasu dosahuje jeho žák Órigenés, kterému v 17 letech umírá otec jako mučedník víry, ve 30 letech je Órigenés pozván k promluvě k biskupům v Palestině. Několik let poté je vysvěcen na kněze, je geniálně nadaný.¹²⁵

Ve svém díle hovoří Origenes o utrpení Boha z lásky a učinění utrpení lásky původem dějin spásy.¹²⁶ Formuloval to takto: „*Primus passus est, deinde descendit. Quae est ista, quam pro nobis passus est, passio? Caritas est passio.*“ (Nejprve trpěl, potom sestoupil. Co je to za utrpení, které pro nás vytrpěl? Je to utrpení lásky)¹²⁷. Pro své originální duchovní výklady Písma byl ovšem hodně kritizovaný. S Órigenem je spojen termín **apokatastáze**. Čistě jazykově řečeno, může tento termín navazovat na část z 3. kapitoly Skutků.¹²⁸ Tam se mluví o čase obnovy veškeré skutečnosti. Věcně má toto místo v apoštolských dějinách ovšem málo nebo nic společného se spekulacemi, jež se na daný pojem vázaly. Pomocí tohoto výrazu bylo uchopeno staré kosmologické schéma, které mluví o definitivním návratu veškeré skutečnosti k spásnému původu a učí tak konečnou obnovu veškeré skutečnosti. Podle Bible nelze už toto schéma chápat ve smyslu koloběhu, nýbrž pouze ve více lineárním smyslu, totiž jako konečné naplnění dějin zaslíbení. Oba výrazy se však nedají ostře oddělit. Řeč o apokatastázi vedla v dějinách mnoho teologů k výkladu, že na konci budou všichni lidé, i bezbožní, a dokonce i zlí duchové, přijati do blaženosti dovršeného Božího království, dojde k „vyprázdňení pekla“. Tato nauka bývá často připisována právě Órigenovi a jako taková, sice intrikánsky, byla společně i s autorem odsouzena císařem Justinianem v roce 543. Čteme-li

¹²⁴ 28. červen 2017: Sv. Ireneje, biskupa a mučedníka, památka. Breviář. [online] [11.6.2017] Dostupné z: <http://breviar.op.cz/?a=2&datum=2017-06-28>

¹²⁵ Srov. FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 1.vydání. Praha: Zvon, 1992, s. 36.

¹²⁶ Srov. KASPER, Walter. *Milosrdenství*, s. 108.

¹²⁷ KASPER, Walter. *Milosrdenství*, s. 108.

¹²⁸ Srov. Sk 3, 21.

však Órigenovy výroky v souvislostech, a vezmeme-li v úvahu opatrně zdrženlivý, spíše hypotetický charakter jeho výpovědí, pak lze vyjádřit pochybnost, zda se ho toto odsouzení skutečně týká.¹²⁹ Vůdčí ideou Órigena je starořecká myšlenka, **že konec věcí musí odpovídat jejich prvnímu počátku**. A také se otázkou chce zabývat s moudrostí, ba s bázní a opatrností. Nyní následují jistě neprokázané výroky, že Kristus přivede celé stvoření zpět k Otci, klade se tak otázka, zda by se snad i ďáblové mohli v nastávajících eonech na základě své svobodné vůle obrátit, anebo zda tomu brání jejich dlouhým zvykem zažitá zloba, která se jim stala téměř přirozeností. „*Origenes sám, zdá se, by na tuto otázku spíše odpověděl kladně. Když byl za svého života za toto mínění napadán, popírá, že by považoval pekelné tresty za zrušené. Mnoha místy jeho spisů však naděje pro všechny lidi přinejmenším prosvítá, téměř vždy odůvodněna slovy Písma*“.¹³⁰ Vlastní názor tohoto Mistra byl s velkým důmyslem odhalen kardinálem de Lubac. Jeho výzkum potvrzuje názor H. Crouzelse, origenovského badatele: „*Názor, že Órigenés učil ve své apokatastasis znovuomilostnění d'ábla a zatracených lidí, je tak rozšířen, že už se ho nikdo neodvažuje zpochybnovat. Přitom však exaktní a dostatečně obšírné zpracování této otázky ukázalo, že jde o názor nedostatečně podložený*“.¹³¹ Ve středu Órigenovy meditace jsou dva Pavlovy texty: 1 Kor 3, 12nn – že všichni musí projít eschatologickým ohněm (kterým je sám Bůh¹³²), a nakolik stavěli nebo nestavěli na Kristu, jejich dílo vydrží nebo shoří, zatímco oni sami se „*zachrání, ale projdou ohněm*“ . A potom především je tu odkaz na předchozí kapitolu z Pavlova listu, že co „*člověku ani na mysl nepřišlo, připravil Bůh těm, kdo ho milují*“¹³³. Jestliže však Boží odměny přesahují všechny pozemské představy, nemusí totéž platit o Božích trestech, jejichž obrovskou hrůzu si nemůže na zemi nikdo představit, a zejména ne takoví, kteří nyní „*necítí žádný neklid*“? Lubac říká, že „*žijeme ještě v oblasti obrazů. Ať jsme duchovní nebo tělesní, dokonalí nebo začátečníci: v tomto ohledu je náš stav stejný. Poslední základ mysteria, ať chápaný prostou vírou nebo rozjímaný a zkoumaný moudrými, je nám všem nepřístupný. Órigenés se neodvažuje vyslovit žádnou tezi. Ve všech textech, které navazují na naše homilie, se nikdy nehovoří o věčném pekle nebo univerzální spáse*“ . Na závěr můžeme o Órigenovi říci: „*Na počátku Peri Archon připomíná regula fidei a zdůrazňuje, které články je třeba nezbytně držet a o kterých bodech je možno diskutovat. O těch druhých se pak vyjadřuje, ale hypoteticky, aniž by vnucoval své mínění; projevuje ochotu se svého názoru vzdát, kdyby se to na něm vyžadovalo. Nikdo*

¹²⁹ Srov. CROUZEL, H. *Origéne*, Paris 1985, 331-342.

¹³⁰ BALTHASAR, Hans Urs von. *Síla křesťanské naděje*. 1. vydání. Olomouc: Velehrad, 1996, s. 44.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Srov. Ž 12, 29.

¹³³ Srov. 1 Kor 2, 9.

*neprokázal v otázkách, kterými se zabýváme, více odvahy, nikdo však také nepřijímal nauku církve s větší prostotou. Po jeho smrti ho obžalovali z mnoha omylů, které pouze uvedl, aniž by je sám přijímal, anebo i z takových, po jakých v jeho pracích nenajdeme ani stopy.*¹³⁴ Órigenés byl odsouzen, protože pozdější žáci nediskrétně šířili jeho údajné učení o „konečném smíření všech věcí“. Podobné pozice jako tu Órigenovu zastávali i další církevní otcové, jako např. Řehoř Nysský a Maxim Vyznavač, aniž by proto byli kdy odsouzeni. Měl velikou lásku ke kříži, které se naučil u mučedníků. Ta mu umožnila hluboký teologický vhled. Zůstává věrný až do konce, ani mučení za Deciánova pronásledování neotřásl jeho vírou. Jeho zásluhou se v církevním myšlení prosazuje spekulativní teologie.¹³⁵

4.1.3 Ambrož – spravedlnost Boha jako jeho milosrdenství

Ambrož (339-397) je zván velkým pastýřem. Jako mladý se oddal službě státu. Kolem r. 370 se stal guvernérem severní Itálie se sídlem v Miláně. Po smrti biskupa Auxencia, neústupného ariána, zavládl strach, že volba nového biskupa způsobí nepokoje. Ambrož si přitom počínal tak obratně, že ho Miláňané spontánně volí svým biskupem i přesto, že ještě nebyl ani pokřtěn. To bylo v jeho 34 letech. On okamžitě přijímá křest a všechna svěcení. V tu chvíli se cítí povolán, nedobrovolně, aby vnášel do společnosti smysl nového vztahu, který má být mezi státem a církví. Snaží se vzdálit modelu, dle kterého se vládcí snaží držet ve svých rukou moc civilní i náboženskou, a dávat opravdu, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu.¹³⁶ Přes své přátelství s císaři a mocnými tohoto světa byl stále pozorný k tomu, aby hájil i za cenu životního rizika svobodu Církve a práva bezmocných. Je dobře známa jeho odvaha, se kterou se postavil proti císaři Theodosiovi. Ten r. 390 jako odvetu proti obyvatelům Soluně, kteří z malicherných důvodů zavraždili několik císařských úředníků, nechal popravit sedm tisíc Soluňanů. Ambrož ho vyzval k okamžitému pokání a zakázal mu vstoupit do baziliky. Tři měsíce musel císař konat pokání. Ambrožovu lásku v roli pastýře může za mnohé ukázat jeden fakt: v tom samém roce neváhá zbavit se posvátných nádob, aby je slil ve zlaté pruty, za něž vykoupil z gótských koncentračních táborů milánské zajatce, které pak ubytoval ve svém biskupském sídle.

Ambrož není filozof, ale apoštol s velkým rozhledem a autoritou. Dal ve prospěch milánské církve jasnost, pevnost, konkrétnost a míru, vše umocněno znalostí rétoriky a práva.

¹³⁴ BALTHASAR, Hans Urs von. *Síla křesťanské naděje*, s. 45-46.

¹³⁵ Srov. KRAFT, Heinrich. *Slovník starokřesťanské literatury*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 218.

¹³⁶ Srov. FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*, s. 70.

Veškeré jeho spisy byly nejprve hlášány, všechny jsou živým slovem, evangelizací. Augustin vzpomíná, jak při naslouchání Ambrožova mu fascinovaně visel na rtech.

Proti právníckému pojetí trestající spravedlnosti tak, jak o ní mluví Augustin v nauce *massa damnata*, staví Ambrož své závěry. Již ve svém výkladu Lukášova evangelia se ptá: „*Quae est iustitia nisi misericordia?*“ „*Čím jiným je tato spravedlnost nežli milosrdenstvím?*“. Kasper dále uvádí, že „*pro Ambrože není Kristus pouze iustus iudex – spravedlivý soudce, nýbrž mnohem spíše bonus iudex - dobrý soudce. Jak by mohl Kristus i jako soudce světa zatratit téměř všechny ty, pro které vydal na kříži svůj život, aby je zachránil?*“¹³⁷ Je zřejmé, že láska k nepřátelům je možná tím lidsky nejobtížnějším Ježíšovým požadavkem, a přece je zároveň jedním z ústředních křesťanských přikázání, jež je zakořeněno v nejvnitřnější podstatě křesťanského tajemství, a představuje tak specifikum křesťanského jednání.¹³⁸ I církevní otcové, Ambrože nevyjímaje, již rozpoznávali obtíže při konkrétním uskutečňování tohoto přikázání v celé komplexnosti a ve strukturách hříchu tohoto světa. Aby se dobrali nějakého řešení, rozvinuli svého druhu dvoustupňovou etiku. Svátý Ambrož říká: neodplácet zlo zlem je povinností; odplácet zlo dobrem je dokonalé.¹³⁹ Jinde „*Ambrož zdůrazňuje, že jenom Bůh je dobrý, aby vyzval panny, aby ho milovaly celým srdcem.*“¹⁴⁰ Téma milosrdenství je biskupovi tak vlastní, že píše proti novaciánům dílo s názvem *Pokání*, které je oslavou Božího milosrdenství v rámci kající praxe 4. století. Zde v tomto díle jsou i nejpřísnější stati, hrozby Písma svatého, interpretovány pouze v pozitivním smyslu a se zarážejícím optimismem. Píše: Bůh „*přislíbil všem své milosrdenství a dal svým kněžím pověření odpouštět bez výjimky. Jestliže se tedy někdo dopouštěl mnoha hříchů, ať koná též mnoho úkonů kajícího: vždyť ty nejtěžší hříchy se smývají tím hojnějšími slzami.*“¹⁴¹ I ostatní Ambrožova díla, ať už od těch prvních, jako je *De fide ad Gratianum*, jsou neustálým dovoláváním se Božího milosrdenství. „*Boží přirozenosti je vlastní plnost dobroty.*“¹⁴² Coppa dále uvádí, že „*ve výkladu Lukášova evangelia Ambrož neúnavně opakuje, že Bůh se raduje z toho, že odpouští člověku. Říká, že slabost hříšníků je vykoupěna Božím milosrdenstvím.*“¹⁴³ Jak bylo naznačeno v úvodu do 3. kapitoly, pokusíme se zde

¹³⁷ KASPER, Walter. *Milosrdenství*, s. 91.

¹³⁸ Srov. tamtéž.

¹³⁹ Srov. tamtéž, s. 123.

¹⁴⁰ COPPA, Giovanni. Boží otcovství a milosrdenství v patristice. In: *Svátoť pokání a smíření* [online] Česká biskupská konference pro přípravu Velkého jubilea roku 2000, 1999 [12. 6. 2017]. Dostupné z:

<http://www.pastorace.cz/Knihovna/1-Bozi-otcovstvi-a-milosrdenstvi-v-patristice-Giovanni-Coppa.html>

¹⁴¹ Tamtéž.

¹⁴² OPATRŇY, Aleš. Svátoť pokání a smíření. In: *Sborník z kurzu pro kněze*. 1999. [online]. [cit. 6. 6. 2017].

Dostupné z: http://www.knihovna.net/KNIHA/0061_t01.htm.

¹⁴³ COPPA, Giovanni. Boží otcovství a milosrdenství v patristice. In: *Svátoť pokání a smíření* [online]

vyložit příběh podobenství o marnotratném synu, jak to vidí Ambrož ve své knize Výklad evangelia podle Lukáše. Příběh, který Ambrož velice plasticky a živě vykresluje. Citujme aspoň pár úryvků:¹⁴⁴ „*Nemějte strach, jestliže jste promrhali v pozemských rozkoších dědictví duchovní důstojnosti, které jsme dostali. Jestliže otec daroval synovi našetřený majetek, který měl, bohatství víry se nevyčerpá nikdy; i když daroval všechno, On vlastní všechno, protože neztrácí to, co daroval. Neměj strach, že tě nepřijme: vždyť Bůh se netěší ze zahynutí živých.*¹⁴⁵ *Hned Ti běží naproti, když vidí, že se vracíš a padne ti kolem krku..., políbí tě na znamení slitování a lásky, dá ti přinést krásné šaty, prsten a obuv. Ty se ještě chvěješ úzkostí, žes ho urazil, ale on ti vrací tvou krásu; ty se bojíš trestu, ale on ti nabízí polibek; ty čekáš pokárání, ale on ti připravuje hostinu“.*

Ambrož pak následně rozvádí jednotlivé myšlenky podobenství: „*Kdo se vzdálí od pramene, má žízeň, kdo se vzdálí od pokladu, ocitá se v bídě, kdo se vzdálí od moudrosti, zmalátní, kdo se vzdálí od ctnosti, končí v troskách ...*“¹⁴⁶ A zde se Ambrož modlí za lidi, za to, abychom všichni měli pravý chléb života a jednou dostali stejnou odměnu, stejný plat, totiž pravou korunu spravedlnosti. V momentu návratu nezdárného syna vykresluje Ambrož velkou Otcovu velkorysost, když opět slyší své jméno, a to nazývá prvním vyznáním vzhledem ke stvořitelově přirozenosti, učiteli milosrdenství a soudci viny. A povzbuzuje člověka: „*Neboj se, když nemůžeš dostat, o co prosíš. On jako tvůj přímluvce ti zajišťuje odpuštění, jako tvůj obhájce ti slibuje milost a jako ochránce ti zaručuje smíření dobrotou otce.*“¹⁴⁷ Na následném obraze hostiny vykresluje autor radost z toho, že syn již opět může mít účast na tajemstvích (na eucharistii), protože už přijal svátostnou milost odpuštění, Otec se raduje z návratu hříšníka. Pohané, když uvěří, získávají působením milosti život, ale kdo upadl do hříchu, vrací se do života pokáním.¹⁴⁸ A Ambrož končí takto, když hovoří o starším bratrovi: „*Dejte mi jednoho z těch, kteří se považují za spravedlivé, kteří nevidí trám ve svém oku, ale nemohou snést třísku chyb druhých lidí. Jak se pohoršuje, že se dostává odpuštění někomu, kdo vyznává svůj hřích a už dlouho prosí v pláči za odpuštění! Jak jeho uši nemohou snést duchovní soulad lidu! A tento soulad je tenkrát, když v církvi a v kostele lidé různého*

Dostupné z: Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/1-Bozi-otcovstvi-a-milosrdenstvi-v-patrististice-Giovanni-Coppa.html>

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Srov. Mdr 1, 13.

¹⁴⁶ COPPA, Giovanni. Boží otcovství a milosrdenství v patristické. In: *Svátost pokání a smíření* [online] Dostupné z: Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/1-Bozi-otcovstvi-a-milosrdenstvi-v-patrististice-Giovanni-Coppa.html>

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ COPPA, Giovanni. Boží otcovství a milosrdenství v patristické. In: *Svátost pokání a smíření* [online] Dostupné z: Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/1-Bozi-otcovstvi-a-milosrdenstvi-v-patrististice-Giovanni-Coppa.html>

věku a různého stupně ctností jsou jednomyslně naladěni, jako různé struny hudebních nástrojů, a když na zpěv žalmu se odpovídá a říká amen. Takový soulad znal i Pavel. Proto řekl: *Budu zpívat duchem a budu zpívat i svou myslí. Věřím, že takto jsme správně pojednali o tomto milosrdenství.*“ Jak je patrné, autor podobenství vyložil opravdu s noblesou a duchovním přesahem.

Biskup Ambrož o sobě zanechává jako pilný spisovatel 29 objemných spisů mnoho kázání a exegetických výkladů. Hájí Petrův římský primát proti Meletiovi a Nectariovi. Do dějin se zapsal také tím, že našel řadu relikvií světců (např. sv. Gerváse a Protáse nebo Nazaria a Celsa) a založil tak na Západe úctu ostatků svatých. Jako moralista zdůrazňoval a vyzvedával čistotu, lásku a spravedlnost. Používal hojně formy alegorie, nejznámější z nich je *Hexaemeron* – o šesti dnech stvoření. Je prvním autorem, který se pokusil o syntézu křesťanské etiky.

4.1.4 Augustin – primární síla Boží milosti

Augustin (354-430) se řadí k jednomu z největších géniů křesťanských dějin. V předvečer rozpadu římské říše pod tlakem germánských národů a zániku antické civilizace dostává Církev v Augustinovi ducha, který v sobě originálním způsobem zahrnuje řecko-římské dědictví a již bohatý křesťanský poklad. Jeho dílo se tak stane vodítkem pro vytvoření nové středověké syntézy duchovních hodnot Církve a nových národů.

Aurelius Augustinu se narodil v Thagaeste v Numidii z pohanského otce a křesťanské matky Moniky. Byl vynikajícím studentem, stal se učitelem rétoriky a zároveň započal dobrodružný duchovní vývoj. Po devět let se nechává přitahovat manicheismem, který ho však nakonec nepřesvědčí. Pod Ambrožovým vlivem v Miláně Augustin objeví Písmo, které ho otevře pro obrácení k Bohu. Na Velikonoční vigilii r. 387 ve svých 33 letech přijímá křest spolu se svým synem Adeodatem a ještě jedním přítelem. Jeho osobní historie je drama člověka hledajícího pravdu a štěstí.¹⁴⁹ Ve svých *Vyznáních (Confessiones)* nakonec shrnuje svou zkušenost do slavného výroku o nepokoji lidského srdce, jež nalezne pokoje, až když spočine v Bohu. Když konečně Boha našel, vyznává svou lítost nad tím, že Boha našel tak pozdě. Toto dlouhé hledání, plné omylů, ho však učinilo schopným chápat druhé. Několik měsíců po křtu však umírá jeho matka Monika. Poté se Augustin věnuje modlitbě a studiu spolu s několika přáteli o samotě ve svém domě v Thagaste. Po takové přípravě je r. 391 vysvěcen na kněze a r. 395 na biskupa v Hippo v dnešním Alžírsku. Od té doby žije

¹⁴⁹ Srov. STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991, s. 165.

komunitním životem se svým klérem. Umírá r. 430 ve chvíli, kdy Vandalové obléhají jeho město.¹⁵⁰

Augustin svým dílem dal základ nové syntéze, z níž bude žít středověké křesťanstvo. Augustin především pochopil, že „Obec Boží“ není vázána na časné struktury římského impéria a že křesťanství v sobě nese schopnost oživit nový svět, který se vytvoří po vítězství barbarů. Základním zákonem Boží obce je láska. Proti Boží obci stojí obec Satanova. Boží obec je tělem Kristovým. Proti donatistům, kteří sní o „církvi svatých“, Augustin požaduje jednotu s konkrétní pozemskou Církví, posvěcovanou Kristovou svatostí, oduševněnou Duchem svatým, složenou však z hříšných lidí. Kdo chce žít v Boží obci, nemůže obejít tuto Církev, i když je pravda, že teprve druhý příchod Pána na konci časů definitivně ukáže, kdo vlastně do této Boží obce náleží. Vždyť je tolik těch, kdo jsou vně, ale ve skutečnosti uvnitř, a mnozí uvnitř jsou ve skutečnosti mimo.

Augustinovo literární dílo je nezměrné: stovky homilií, 217 zachovaných dopisů, adresovaných nejruznějším významným osobnostem, náležejícím k tehdejší intelektuální elitě, dále řada traktátů: ty odpovídají zvláště na tři naléhavé problémy doby: *manicheismus* (vysvětloval přítomnost dobra a zla ve světě dvěma opačnými stvořitelstvími principy ve stálém vzájemném boji); *donatismus* (vylučoval hříšníky z Církve); *pelagianismus* (hlásal dostatečnou moc člověka vzhledem k vlastní spáse a z ní vyplývající nepotřebnost milosti Boží). Díky své široké a pronikavé inteligenci a své otevřené a jemné vnímavosti se dotkl téměř všech témat kultury. Po své smrti se stal největší autoritou mezi církevními otci. Augustinismus se stal jedním z pilířů středověké teologie a filozofie. Až do doby Tomáše Akvinského byl téměř monopolem v držení postu základního učitele.

K bludu donatismu se vrátíme podrobněji. Krize vyvolaná ve 4. století donatismem v severní Africe, v oné tehdy velice živé části katolického světa, by v historii latinské církve nikdy neměla takovou důležitost, kdyby svatému Augustinovi neumožnila přesně **vymezit důsledky milosrdenství**¹⁵¹, jehož správcem je církev v sobě samé a z něhož má sama zároveň prospěch. Připomeňme si zde okolnosti schizmatu Donátových stoupenců. Zpočátku u nich šlo o postoj přísně vyžadující ctnost statečnosti: odmítali smířit se s postojem některých biskupů v minulosti. Šlo o to, že tito biskupové v době Diokleciánova pronásledování neprojevíli dostatek odvahy vzdorovat až k případnému mučednictví požadavkům římských imperiálních úřadů; vydali totiž pronásledovatelům posvátné nádoby svitky Písma svatého anebo prostě

¹⁵⁰ Srov. FRANZEN, August, *Malé církevní dějiny*, s. 71.

¹⁵¹ Srov. BEDOUELLE, Guy. Od pokolení do pokolení. *Mezinárodní katolická revue Communio*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2016, 20 (2), s. 33.

seznamy křesťanů. V ovzduší vyřizování účtů, které vždy doprovází rozhodování lidí při tragických událostech, během nichž se ne všichni zachovali jako hrdinové, nyní stavěli ti, kdo odolali, svou ctnost proti pokoření a slabosti, *traditores* proti těm, kteří padli – *lapsi*.

Vzhledem ke směšování nebe a země tvrdil tedy Donát, že církev je společenstvím spravedlivých, a proto hříšníci už nejsou křesťané, a dále tvrdil, že hříšníky je nutno znovu pokřtít a že svátosti, které udělili ti, kdo projevili nedostatek odvahy, jsou neplatné. Pochopíme tudíž, že zde šlo o smíření, jímž byla pověřena církev, o milosrdenství, jehož prokázání bylo v moci těch, kdo církev řídili, a kdo tedy dostali pověření, jež dal sám Pán svým apoštolům. V letech 313-314 byl donatismus odsouzen, přesto přežíval až do doby, kdy svatý Augustin prohlédl, co vše je ve sporu mezi donatisty a katolickou církví v sázce, že totiž jde o víc než jen o paralelní hierarchii (každé místo mělo katolického a donatistického biskupa), o víc než pouze o sociální otřesy doprovázející schizma, a proto formuloval problém v celé jeho šíři: církev putující je složena z křesťanů, kteří si nemají co vyčítat, i z hříšníků, jimž bylo odpuštěno. Tázal se, zda je církev místem bezhříšnosti, anebo místem milosrdenství. Augustin hluboce rozjímal o koukolu a dobrém semeni, které na poli Páně rostou pospolu až do chvíle žní. Tváří v tvář rigorismu, ať už v oblasti morálky, nebo v oblasti nauky o církvi, rozlišuje Augustin služebníky církve a službu církve a zejména potvrzuje, že v církvi, Těle Kristově, **působí naplno Boží milosrdenství**. V tom smyslu se milosrdenství vysmívá soudu.¹⁵² Svatý Augustin je mimo jiné toho názoru, že „*ospravedlnění bezbožníka je větší dílo ne stvoření nebe a země*“, protože „*nebe a země pomínou, zatímco spása a ospravedlnění vyvolených zůstávají*“. Domnívá se též, že ospravedlnění hříšníků překonává stvoření andělů ve spravedlnosti, protože ukazuje ještě **mnohem větší milosrdenství**.¹⁵³ Svatý Augustin je právem nazýván „doktorem milosti“.

4.2 Scholastika

Středověk, zvláště ve svém vrcholném období (scholastika), usiloval o vytvoření velkolepé syntézy všeho, co tehdy člověk směl znát. Typickým znakem jednotné středověké kultury je **harmonie mezi vírou a vědou**. Scholastika představuje rozkvět dlouhodobé křesťanské snahy uvést v soulad nároky rozumu s nadpřirozeným světlem zjevení. Vycházela z biblického zjevení a na něm stavěla systematickou konstrukci poznání, která tíhla k tomu, aby pojala totalitu bytí. Na vrcholu přitom stála teologie, která byla vnímána v jednotě

¹⁵² Srov. Jak 2, 13.

¹⁵³ Srov. *Katechismus katolické církve*; čl. 1994. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 494.

s ostatními disciplínami lidského poznání. Teologie sama pak doznala velmi hlubokého a důkladného spekulativního rozvinutí. Západní scholastičtí teologové přitom vycházeli, kromě Bible, z předchozí teologické tradice, zvláště ze svatého Augustina.

4.2.1 Anselm z Canterbury – víra, zkušenost, poznání

Anselm se narodil v Aostě v italských Alpách, jeho život byl spjat s městy Le Bec, Lyon, hlavně však Canterbury v Anglii, kde byl biskupem a kde roku 1109 umírá. Roku 1494 je prohlášen za svatého. Je označován za otce scholastiky. K hlavním jeho odkazům patří, že víra se může podepřít rozumem, ba přímo to vyžaduje.¹⁵⁴

Cílem Anselmovy výuky nebylo porozumění tomu, co člověk říká, ale dopracování se k podstatě věci. Chápe rozum (ratio) v širším smyslu. Rozum v jeho dílech vystupuje v několika úrovních, objevuje se také ve vztahu k dialektice. Také však rozum v jeho podání něco zahrnuje, logickou nutnost.

Nejnámější díla jsou Monologion (Samomluva) a Proslogion (Oslovení), v němž Anselm formuloval takzvaný ontologický důkaz Boží existence. Anselm jej ovšem nechápe jako důkaz v logickém smyslu, nýbrž jako rozumovou podporu své víry: kniha je psána jako oslovení a modlitba k Bohu. Vychází z toho, že Bůh je ta nejdokonalejší bytost, jakou lze vůbec myslet. Kdyby však existovala pouze v naší mysli, bylo by možné myslet bytost ještě dokonalejší, jež by existovala i ve skutečnosti – což je spor.

Anselm přináší důkazy Božích vlastností. Záměrem knihy je jediný argument, z něhož je vyvoditelná existence Boha se všemi jeho vlastnostmi, jak ostatně říká křesťanská tradice. Kdyby se toto nepovedlo ozřejmit, Anselm by to považoval za neúspěch. Koncept Boha se ukázal velmi plodný, zajišťuje všechny tradiční vlastnosti Boha, jako je: spravedlnost existující ze sebe sama, všemohoucnost, nedotknutelnost utrpením, **milosrdnost**, bezčasová věčnost, netělesnost (ne-přírodní), jednoduchost, nesloženost atd.

Klade si otázku. Jsou všechny Boží vlastnosti navzájem konzistentní? Může je jedno jsoucno navzájem mít?

Na první pohled jde o konflikt mezi dokonalou spravedlností a všemohoucností. Bůh přece nemůže lhát, avšak všemocný něco nemůže? Argument odpovědi je: všemohoucnost není schopnost dělat všechno, ale je vlastnictví neomezené moci. Lhaní není schopnost nebo moc, ale je to druh slabosti. Bůh je všemocný, nemá slabosti, je všemohoucí, je neschopen lhát.

¹⁵⁴ Srov. FRANZEN, August, *Malé církevní dějiny*, s. 155.

Dále jde o konflikt mezi milosrdenstvím a spravedlností. Anselm vidí řešení v Boží dobrotě. Je lepší být dobrý k dobrým i hříšným, než jenom k dobrým a hříšné trestat, ale naopak je ušetřit na úkor jen trestu. Nejvyšší Boží dobrota vyžaduje, **aby Bůh byl jak spravedlivý, tak i milosrdný**. Bůh je ze své povahy neměnný, stálý, věčný. Jeho přirozenosti by se přičila jakákoli pohnutka, která by změnila jeho rozhodnutí či zaběhlý stav věcí. Jelikož Bůh je **zároveň milosrdný a odpouštějící**, lze hříchy odpustit, a nikoli nutně je trestat. Za jakých okolností se to stane, je věcí Božího rozhodnutí, které je ve věčné neměnnosti stálé. Bůh nemůže změnit minulé a rovněž budoucí svobodnému rozhodování podléhající události se uskuteční svobodně bez předem daného předurčení. To druhé proto, že Bůh daroval někomu (např. člověku) svobodu, a je tedy na obdarovaném (člověku), jak s ní naloží. Rozhodne-li se člověk pro hřích, je to jeho svobodné rozhodnutí, o němž Bůh ze své věčnosti ví; bude-li následně člověku odpuštěno (milosrdenství Boha), záleží na nepohnutelnosti Boha, neboť Bůh nemůže změnit minulé, ani své dřívější skutky či rozhodnutí.

Anselm se neuchyluje k nějakému třetímu atributu, ale spojuje oba dohromady – **spravedlnost vyžaduje milosrdenství**.

Další významné dílo *Cur Deus homo* (Proč se Bůh stal člověkem) se snaží vysvětlit úlohu Krista a jeho smrti na kříži. Podle Anselma Kristus **svou obětí usmířil spravedlivý hněv** Boží, způsobený lidskou neposlušností (tzv. satisfakční teorie).

Svůj filosoficko-teologický program vyjadřuje Anselm například takto: „Nehledám pochopení, abych uvěřil, nýbrž věřím, abych mohl pochopit. Neboť věřím i to, že kdybych nejdříve nevěřil, nemohl bych ani rozumět.“ To pak shrnul do slavné věty: „*Fides quaerens intellectum*“.

„*Prosím tě, Bože, chci tě poznat a milovat, abych se z tebe radoval. A pokud toho v tomto životě nejsem schopen v plné míře, kéž každý den alespoň trochu pokročím, abych nakonec dosáhl plnosti*“.¹⁵⁵ Tato modlitba umožňuje chápat mystickou duši tohoto velkého světce středověku, zakladatele scholastické teologie, jemuž křesťanská tradice dala titul „Vznešený Učitel“. Činnost teologa se podle sv. Anselma rozvíjí ve třech stadiích: **víra**, nezasloužený dar Boha, který je třeba pokorně přijmout; **zkušenost**, která spočívá ve vtělení Božího slova do vlastní každodenní existence; a potom právě **poznání**, které není nikdy plodem sterilního rozumování, nýbrž kontemplativní intuice. Pro zdravé teologické bádání a pro každého, kdo chce prohloubit pravdy víry, zůstávají v této souvislosti i dnes stále prospěšná jeho proslulá slova: „*Nesnažím se, Pane, proniknout tvoji hloubku, protože s ní nemohu ani zdaleka měřit*“.

¹⁵⁵ ECKHART, Johannes. *Mistr Eckhart a středověká mystika*. 3. vyd. Přeložil Miloš DOSTÁL, přeložil Lenka KARFÍKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 77.

*svůj intelekt, ale toužím porozumět, alespoň do jisté míry tvé pravdě, kterou moje srdce věří a miluje. Nesnažím se totiž porozumět, abych věřil, ale věřím, abych porozuměl*¹⁵⁶.

Láska k pravdě a stálá žízeň po Bohu poznačily celý život sv. Anselma. „Maria, tebe chce moje srdce milovat“, píše svatý Anselm, „tebe touží můj jazyk vroucně chválit“.

Spravedlnost se tedy stala díky Ježíši Kristu prostorem milosrdenství, a ne naší záhuby.

Anselmovo učení je jednoduše aplikovatelné i do dnešní doby, zejména když člověk pocítí potřebu hledat rozumová odůvodnění pravd víry. Anselmovým meditativním úvahám dodává rozum ostrost rozlišování mezi duchy a závěry, které činí, jsou pro křesťana velmi upokojující. Rozum ve službách pokoje, tak bych shrnul dojem, který na nás Anselm zanechává.

4.2.1 Tomáš Akvinský – milosrdenství jako naplnění spravedlnosti

Svatý Tomáš Akvinský (1225 – 1274) byl katolický filosof. Jeho dílo je považováno za vrchol scholastiky. V římskokatolické církvi patří mezi učitele církve a platí za jednu z největších teologických autorit. Na základě jeho názorů vznikly významné směry jako tomismus a novotomismus. Jeho nejvýznamnějším dílem je *Summa theologická*. Napsal však i řadu filosofických spisů. Zemřel cestou na Druhý lyonský koncil, kam ho vyslal papež Řehoř X., aby se účastnil disputace s východní církví.¹⁵⁷ Roku 1323 byl prohlášen za svatého a roku 1567 jej papež prohlásil za učitele církve.

Základem Tomášovy teologie je rozumové myšlení. Ve svých dílech vyjadřuje pojem milosrdenství jako Boží suverenitu. Bůh není jako soudce nebo nějaký zaměstnanec, který správně používá zákona stanoveného vyšší autoritou, nýbrž je suverénní pán, své dary přiděluje suverénně. Přitom nepostupuje svévolně, ale jedná spíše podle vlastní dobroty. Tak milosrdenství nestojí proti spravedlnosti, nezneplatňuje ji, nýbrž ji překračuje.¹⁵⁸ Ve svém výkladu žalmů 24 a 50 Tomáš mluví o tom, že naše vlastní chudoba spočívá v odcizení Bohu, což způsobuje hřích. A přece nás Bůh chce od věčnosti obdarovávat svou blízkostí a svým společenstvím a mít nás u sebe. Poselství o Božím milosrdenství znamená, že Bůh se ujímá této naší původní a základní chudoby, je nám v této nouzi blízký, a je tak Bohem člověka i přítelem člověka.¹⁵⁹

¹⁵⁶ BENEDIKT XVI. *Velké postavy středověké církve*. Přeložil Milan GLASER. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 160.

¹⁵⁷ Srov. STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*, s. 186.

¹⁵⁸ Srov. tamtéž, s. 25.

¹⁵⁹ Srov. KASPER, Walter. *Milosrdenství*, s. 87.

Lze závěrem konstatovat se svatým Tomášem, že milosrdenství je naplněním spravedlnosti, naplněním jeho štěstí. Bůh tak nastoluje svůj původní řád, dává nám radost i naději, pokoj i štěstí, v kterých již nyní zakoušíme věčnou blaženost.

4.3 Tridentský koncil – spása a ospravedlnění

Tridentský koncil (latinsky Tridentinum) byl 19. ekumenický koncil uznáný katolickou církví. Svolal jej papež Pavel III. roku 1545 a zasedal v italském Tridentu. V první a druhé fázi se ho účastnilo přibližně okolo 50–70 prelátů, v poslední fázi jich bylo většinou 150–200. Koncil reagoval na vznik protestantství a položil základ katolické reformace. Koncil schválil 16 dogmatických dekretů, které se věnují mnoha aspektům křesťanské víry.

Koncil zasedal v období 13. prosincem 1545 a 4. prosincem 1563, ale byl několikrát přerušen. Předsedali mu postupně tři papežové – Pavel III., Julius III. a Pius IV. Jeho průběh lze rozdělit do tří období (1545–1549, 1551–1552 a 1562–1563) a 25 zasedání. Koncil odmítl reformaci a proti ní vymezil katolickou nauku **o spáse a ospravedlnění**, svátostech a biblickém kánonu. Zasadil se o sjednocení liturgie v římskokatolické církvi a omezil rozdílné místní praxe; tím byla fixována podoba tzv. tridentské mše, výhradní formy římského ritu až do vydání misálu Pavla VI. v roce 1970. Jak říkají pasáže z koncilního přijatého dekretu o ospravedlnění, prvním dílem milosti Ducha svatého je obrácení, které působí ospravedlnění podle Ježíšova kázání na počátku evangelia: „*Čiňte pokání, neboť se přiblížilo království nebeské*“.¹⁶⁰

Téma ospravedlnění, které je tématem 6. zasedání v lednu 1547, je podle koncilu nabídnuto na základě víry a dobrých skutků proti luteránské nauce „sola fide“ („jen víra“) a popisuje víru jako postoj, který v průběhu života člověka postupně roste. Je odmítnuta také teze, že člověk je pod vlivem milosti zcela pasivní a nečinný.

Pod vlivem milosti se naopak člověk obrací k Bohu a odvrací se od hříchu, a tak přijímá shůry odpuštění a spravedlnost. „*Ospravedlnění ... není prosté odpuštění, nýbrž také posvěcení a obnovení vnitřního člověka.*“¹⁶¹ A následně pokračuje: „*Ospravedlnění odděluje člověka od hříchu, který odporuje lásce k Bohu, a očišťuje srdce člověka od hříchu. Ospravedlnění navazuje na iniciativu milosrdenství Boha, který nabízí odpuštění. Odpuštění smiřuje člověka s Bohem, osvobozuje z otroctví hříchu a uzdravuje.*“¹⁶² Vedle termínů ospravedlnění a milost, jež se vztahují bezprostředně k milosrdenství, nastiňuje Tridentský koncil ve svých

¹⁶⁰ Mt 4, 17.

¹⁶¹ *Katechismus katolické církve*; čl. 1989, s. 493.

¹⁶² *Katechismus katolické církve*; čl. 1990, s. 493.

závěrech i pojem „zásluha“. Zásluha člověka u Boha vyplývá v křesťanském životě z toho, že Bůh se svobodně rozhodl nechat člověka spolupracovat na díle své milosti. Prvním je vždy otcovské jednání Boha, tím, že dává podnět, a svobodné jednání člověka v jeho spolupráci je až na druhém místě, takže zásluhy za dobré skutky je třeba přičítat v první řadě Bohu a teprve potom věřícímu. Přijetí nás za děti činí nás skrze milost účastnými božské přirozenosti a může nám v důsledku daru nezasloužené Boží spravedlnosti udělit opravdovou zásluhu. Je to právo vyplývající z milosti, plné právo lásky, která z nás činí „spoludědice“ Krista a činí nás hodnými dosáhnout „slíbeného dědictví věčného života“. Zásluhy našich dobrých skutků jsou dary Boží dobroty. Synové svaté církve, naší matky, právem doufají v milost vytrvání až do konce a v odměnu Boha, jejich Otce, za dobré skutky vykonané s jeho milostí ve spojení s Ježíšem. Protože se věřící řídí tímtož životním pravidlem, mají tutéž „blaženou naději“ těch, které Boží milosrdenství shromažďuje ve svatém městě, novém Jeruzalémě, který sestupuje z nebe, od Boha, vystrojený jako nevěsta okrášlená pro svého ženicha¹⁶³. Při interpretaci dekretu o ospravedlnění musíme mít na paměti to, že koncil představuje katolickou nauku vyváženě, že nejsou upřednostňována teologická pojetí jednotlivých škol a že koncil neodsuzuje osoby reformátorů, nýbrž jejich učení.¹⁶⁴

5 Boží milosrdenství v církevní nauce 19., 20., 21. století

Dříve, než přistoupíme k tématu kapitoly, nemůžeme opomenout, byť jen informativně, období předešlé. Dějinná epocha od Tridentského koncilu po revoluci ve Francii, dokonce ještě do 19. století je ve znamení polemiky s protestantismem. Katolická teologie se většinou pohybovala v extrémních rovinách mezi pesimisticky laděným reformačním protestantismem na jedné straně a optimisticky pojatým pohledem na lidskou přirozenost, kterou prezentoval humanismus a osvícenství na straně druhé.¹⁶⁵ Novověká koncentrace na člověka vedla v teologii k dilematu, jak může člověk odpovědět na nabídku milosti svobodně, tedy i zamítavě, a jak přesto zůstane milost neomylně účinnou, neboť Bůh je Pánem i nad lidskou svobodou. Dilema se řešilo dvěma pojmy, a to milostí dostatečnou a účinnou, uvedená problematika byla vlastně jádrem sporů mezi dominikánskou a jezuitskou školou. Papež

¹⁶³ Srov. Zj 21, 2.

¹⁶⁴ Srov. MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastorači*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 822.

¹⁶⁵ Srov. tamtéž, s. 828.

Pavel V. roku 1607 rozhodl, že tuto diskusi o aktuální milosti („de auxiliis“) je nutno ukončit a vydal zákaz oběma stranám se vzájemně kaceřovat.

Kromě těchto sporů existoval např. i extrémní augustinismus zvaný podle svého zakladatele jansenismus, který odmítal filozofii, popíral schopnost člověka k dobrému, hlásal, že veškeré jednání pochází ze zlé žádostivosti, anebo z milosti. Až do 19. století se tridentský dekret o ospravedlnění špatně interpretuje, a z toho pramení základní nedorozumění.

Zde už se dostáváme k aktuální době posledních dvou století. Nové přístupy nabízejí noví autoři. Za všechny jmenujme alespoň Karla Rahnera nebo Hanse Urs von Balthasara, jejichž práce jsou více trojiční. Docházejí k tomu, že důležitější než stvořené účinky milosti na člověka, je fakt Božího sebedělení v milosti. Bůh Otec se nám odevzdává v Duchu svatém. Vyzdvihují proměňující a životadárnou moc milosti.

5.1 Sociální nauka

Do této oblasti musíme především vedle mnoha zasadit přelomovou encykliku *Rerum novarum* (o dělnické otázce) papeže Lva XIII. vydanou roku 1891. Ta se v kontextu průmyslové revoluce a s ní spojenými špatnými jevy jako vykořisťování mnoha pracujících a znevažováním jejich důstojnosti s nebývale velkým zaujetím a rozsahem zabývá především hodnotou lidské práce a aktuálními principy podporujícími pracujícího člověka.¹⁶⁶ V textu je vyjádřen vztah mezi prací a kapitálem. Myšlenky z encykliky podnítily úsilí proniknout společenský život **křesťanskými zásadami a hodnotami, jako láska, milosrdenství, nasazení pro druhé, pro Boží království**. Mnohé učení této encykliky se stalo základem, na který v průběhu času navazovaly další díla magisteria. Mezi tyto je nutno zařadit například sociální encykliku *Quadragesimo anno* (O uspořádání společnosti, obnově společenského řádu a jeho zdokonalení podle zásad evangelia – vydána roku 1931 ke 40. výročí *Rerum novarum*) papeže Pia XI. nebo *Laborem exercens* (O lidské práci, vydáno roku 1981) a *Centesimus annus* (vydáno roku 1991 ke 100. výročí *Rerum novarum*) Jana Pavla II., které více rozvinuly témata práce, lidské důstojnosti, vlastnictví, odpočinku, ekologie, sociální spravedlnosti atd.¹⁶⁷ Směřování těchto témat je vedeno s jasným apelem, a to jako služba člověku ve světle milosrdné Boží lásky a v souladu se spravedlností, rovností a respektováním lidských práv.

¹⁶⁶ Srov. Papežská rada pro spravedlnost a mír. *Kompendium sociální nauky církve*. čl. 28; s. 181.

¹⁶⁷ Srov. JAN PAVEL II. *Centesimus Annus: encyklika ke 100. výročí Rerum novarum*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1996.

5.2 Pojem milosrdenství ve světle dokumentů II. vatikánského koncilu

Druhý vatikánský koncil je největším historickým ekumenickým koncilem, zasedal v letech 1962 až 1965. U jeho vyhlášení byl papež Jan XXIII. a myšlenka „aggiornamenta“, neboli přizpůsobení vnějšího světa dnešní době s předpokladem úplné změny smýšlení. Byl to obrovský program.¹⁶⁸ Závěrečným zasedáním již předsedal papež Pavel VI. Z mnoha přijatých dokumentů, ať již konstitucí, dekretů nebo deklarací, se krátce zastavíme u těch pasáží, kde se o milosrdenství výslovně pojednává. Ve věroučné konstituci *Lumen gentium* se mimo jiné mluví o Otci milosrdenství, který chtěl, aby vtělení Syna předcházela souhlas předurčené matky, aby tak jako kdysi žena přispěla ke smrti, žena přispěla i k životu.¹⁶⁹ O Mariině úloze v plánu milosti a její zmínce v této encyklice pojednáme v následné mariánské kapitole.

V pastorální konstituci o církvi v dnešním světě, *Gaudium et spes*, čteme: „*Kristus, nový Adam, ... plně odhaluje člověka jemu samému a dává mu poznat vznešenost jeho povolání*“; to dělá právě „*zjevováním tajemství Otce a jeho lásky*“.¹⁷⁰ Tato slova koncilu svědčí zřetelně o tom, že ukázat člověka v plnosti jeho přirozené důstojnosti není možné jinak než ve vztahu k Bohu.

Dnešní vědecké poznatky, technické podmanění země, chápané člověkem pouze jednostranně a povrchně, neponechává žádné místo pro milosrdenství. Z toho důvodu se můžeme s užitkem odvolat na obraz „situace člověka v dnešním světě“, jak je popisována na začátku konstituce *Gaudium et spes*. Mimo jiné zde čteme: „*V tomto stavu se dnešní svět jeví být zároveň mocný i slabý, schopný nejlepšího i nejhoršího, neboť se mu otevírá cesta buď ke svobodě nebo k otroctví, k pokroku nebo k úpadku, k bratrství nebo k nenávisti. Mimoto si člověk uvědomuje, že je na něm, aby správně usměrňoval síly, které sám vyvolal a které ho mohou buď rozdrtit, anebo mu sloužit.*“¹⁷¹

Pastorální konstituce Druhého vatikánského koncilu *Gaudium et spes* jistě není jediný dokument, který pojednává o životě dnešní generace, ale má přece zvláštní závažnost. Čteme tam: „*Nevyrovnanosti, jimiž trpí dnešní svět, souvisí s hlubší nevyrovnaností, jež tkví v srdci člověka. V člověku samém je mnoho činitelů, které se mezi sebou střetávají. Zatímco na jedné straně – protože je bytost stvořená – zjišťuje, že je mnoha způsoby omezen, na druhé straně cítí, že je ve svých touhách neomezený a povoláný k vyššímu životu. Mezi mnoha věcmi, které*

¹⁶⁸ Srov. FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*, s. 279.

¹⁶⁹ Srov. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. LG č. 56, s. 90.

¹⁷⁰ Srov. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. GS č. 22, s. 199.

¹⁷¹ Srov. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*, GS; č. 22, s. 90.

*ho lákají, je nucen neustále volit a některých se zříkat. Navíc je slabý a hříšný a často dělá, co nechce, a nedělá, co by dělat chtěl. Proto trpí rozpolceností, z které také vzniká tolik a tak vážných rozbrojů.*¹⁷²

I přes neustálé protiklady a napětí současného světa církev znovu a znovu podtrhuje nutnost *vytvářet lidštější svět*¹⁷³ a spatřuje své poslání v dnešním světě právě v uskutečňování tohoto úkolu. Lidský svět se nemůže stát lidštějším, pokud do mnohotvárných mezilidských a společenských vztahů nevložíme zároveň se spravedlností i milosrdnou lásku, která je základem mesiášského poselství evangelia.¹⁷⁴

6 Marie – matka milosrdenství

Nemůžeme opomenout Matku Boží a její vazbu na termín milosrdenství. Maria, když přišla navštívit Zachariášovu ženu Alžbětu, pronáší prorocká slova: „jeho milosrdenství (trvá) od pokolení do pokolení.“¹⁷⁵ Tato slova už v okamžiku vtělení odkrývají nový pohled na dějiny spásy. Po Kristově zmrtvýchvstání je tento pohled nový. Od té doby přicházejí nové generace lidí ve stále rostoucích rozměrech ohromné rodiny lidstva, přicházejí nová pokolení Božího lidu, který nese znamení kříže a zmrtvýchvstání, znamení Kristova velikonočního tajemství jako vrcholu zjevení jeho milosrdenství, které zvěstovala Maria na prahu Alžbětina domu.

Maria je současně ta, která zvláště a výjimečně jako nikdo jiný, poznala milosrdenství a také je jedinečně následovala v oběti svého srdce, aby se tak mohla uskutečnit její zvláštní účast na zjevení Božího milosrdenství. Tato oběť je těsně spjata s křížem jejího Syna. Je to její zvláštní spoluúčast na sebezjevení milosrdenství, je to účast na absolutní věrnosti Boha jeho hluboké lásce a smlouvě, kterou od věků zamýšlel a v čase uzavřel s člověkem, s národem, s lidstvem. Účast na zjevení toho, co se definitivně dokonalo na kříži.¹⁷⁶ Nikdo nezakusil tak jako Maria, Matka Ukřižovaného, tajemství kříže, ono otřesné setkání transcendentní Boží spravedlnosti s láskou, ono setkání a políbení milosrdenství se spravedlností.¹⁷⁷ Nikdo tak jako Maria nepřijal srdcem toto tajemství, vpravdě božský rozměr vykoupení, které se smrtí Syna dokonalo na Kalvárii společně s obětí jejího mateřského srdce, zároveň s jejím rozhodujícím "fiat".

¹⁷² Srov. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*, GS; č. 10, s. 189.

¹⁷³ Srov. tamtéž, č. 40, s. 213.

¹⁷⁴ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia. Encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 14, s. 28.

¹⁷⁵ Srov. Lk 1, 50.

¹⁷⁶ Srov. JAN PAVEL II. *Dives in misericordia: encyklika O Božím milosrdenství*; čl. 5, s. 19.

¹⁷⁷ Srov. Ž 85(84), 11.

Maria je tedy ta, která nehlouběji zná tajemství Božího milosrdenství. Zná jeho cenu a chápe, jak je veliké. V tomto smyslu ji také nazýváme Matkou milosrdenství, naší Paní milosrdenství nebo Matkou Božího milosrdenství. Každý z těchto názvů má hluboký teologický význam. Mluví o zvláštním uzpůsobení její duše, celé její osobnosti k tomu, aby ve spletitých událostech dějin - nejprve Izraele a pak každého člověka a celého lidstva - viděla to milosrdenství, které je „od pokolení do pokolení“ jejich údělem podle věčného plánu Nejsvětější Trojice.

Výše uvedené tituly, které dáváme Bohorodičce, o ní mluví jako o Matce Ukřižovaného a Zmrtvýchvstalého. Ona zakusila milosrdenství zcela výjimečným způsobem, a proto si stejným způsobem „zasluhuje“ takové milosrdenství během celého svého pozemského života, a zvláště pod Synovým křížem. Mluvíme o ní jako o té, která svou skrytou a nesrovnatelnou účastí na mesiášském poslání svého Syna byla zvláště povolána k tomu, aby lidem přiblížila lásku, kterou jim on přišel zjevit. Lásku, která se nejzřetelněji projevuje ve vztahu k trpícím a chudým, nesvobodným a slepým, utiskovaným a hříšníkům, jak to podle Izaiášova proroctví řekl Kristus nejprve v nazaretské synagoze¹⁷⁸, a potom v odpovědi na dotaz vyslanců Jana Křtitele, kde se mimo jiné říká: „*slepi vidí, chromí chodí, malomocní jsou očišťováni, hlouši slyší, mrtví vstávají, chudým se zvěstuje evangelium*“¹⁷⁹.

Právě na této „milosrdné“ lásce, která je patrná především tváří v tvář morálnímu i fyzickému zlu, mělo výjimečným způsobem účast srdce té, která byla Matkou Ukřižovaného a Zmrtvýchvstalého, srdce Mariino. V ní a skrze ni se tato láska nadále ustavičně zjevuje v dějinách církve a celého lidstva. Je to zjevení zvláště plodné, neboť u Boží Matky spočívá v jedinečné jemnosti a citlivosti jejího mateřského srdce, v její zvláštní schopnosti dostat se ke všem těm, kdo milosrdnou lásku přijmou ochotněji právě od matky. To je jedno z velkých a životodárných tajemství křesťanství, které je tak úzce spjato s tajemstvím vtělení.

Druhý vatikánský koncil o tom říká: „*Mariino mateřství v plánu milosti trvá neustále od okamžiku souhlasu, který s vírou vyjádřila při zvěstování a bez váhání zachovala pod křížem, až do věčného dovršení spásy všech vyvolených. Když byla vzata do nebe, neopustila tento spásitelný úkol, ale nadále nám získává dary věčné spásy svými mnohonásobnými přímlovami. Ve své mateřské lásce se stará o bratry svého syna, kteří dosud putují na zemi a ocitají se v nebezpečích a nesnázích, dokud nebudou uvedeni do blažené vlasti.*“¹⁸⁰

¹⁷⁸ Srov. Lk 4, 18.

¹⁷⁹ Lk 7, 22.

¹⁸⁰ Srov. *Dokumenty II. Vatikánského koncilu*, LG č. 62, s. 93–94.

7 Svatý rok milosrdenství

Papež František oznámil 13. 3. 2015 slavení mimořádného Svatého roku milosrdenství, který byl zahájen o slavnosti Neposkvrněného početí Panny Marie 8. 12. 2015 a byl zakončen 20. 11. 2016 o slavnosti Ježíše Krista Krále. Každý měl možnost projít Svatými branami, pocítit mimořádný moment milosti a duchovní obnovy. K tématu Svatý otec vydal bulu *Misericordiae vultus*, z které se pokusíme čerpat a shrnout její nosné a hlavní body a myšlenky. Především papež říká, že Ježíš Kristus je tváří Otcova milosrdenství a že tajemství křesťanské víry je asi shrnuto v tomto slovu. Velkým přáním Františka je, aby budoucí roky byly prostoupeny milosrdenstvím a každému člověku přinášely dobrotu a něhu. V žalmech je jasný odraz toho, že milosrdenstvím se dějiny Boha s Izraelem stávají dějinami spásy. V podobenstvích z knih Nového zákona Ježíš zjevuje přirozenost Boha. Jasným posláním církve je zvěstovat Boží milosrdenství, její první pravdou je Kristova láska. Pro správnou schopnost člověka aplikovat milosrdenství je nutné naslouchání Božímu slovu. Ježíš žádá po lidech vzájemné odpouštění, dávání, nesouzení a nezavrhování druhých, velkodušnost. Bulou se nese i přání neupadat do lhůstivosti, cynismu, zvykovosti a objevovat znovu skutky tělesného milosrdenství jako je dát jíst hladovým, dát pít žíznivým, odívat ty, kdo nemají co na sebe, přijímat cizince, pomáhat nemocným, navštěvovat vězněné nebo pohřbíbat mrtvé a nezapomínat i na skutky duchovního milosrdenství jako je radit pochybujícím, učit neznalé, napomínat hříšníky, těšit sklíčené, odpouštět urážky, trpělivě snášet protivné lidi, modlit se k Bohu za živé i zemřelé. Svátost smíření je nutno dát do středu křesťanského života z víry; je důležitým momentem zakoušení milosrdenství a odpuštění. Bůh přesahuje spravedlnost milosrdenstvím a odpuštěním.¹⁸¹

K tématu milosrdenství se vracelo i vrací mnoho jiných autorů ve svých dílech. Kardinál Christoph Schönborn již roku 2010 ve svazku *Nalezli jsme milosrdenství* rozebírá poselství Boží slitovnosti v Písmu a v životě církve se zaměřením na naši dobu. Navazuje při tom na impuls papeže Jana Pavla II. spojený s osobou sestry Faustyny Kowalské a jejím hlásáním slitovné Boží lásky. Některé myšlenky otce kardinála Tomáše Špidlíka byly po jeho smrti v sumarizačním díle k Roku milosrdenství vydány pod názvem *Svatý rok milosrdenství*. Zde najdeme myšlenky na každý den, stávají se nám průvodcem celého roku. Tématicky se vrací k milosrdenství Otce, Syna, Ducha svatého, dále například mluví o následování tichého a

¹⁸¹Srov. FRANTIŠEK. *Misericordiae Vultus: bula vyhlášená mimořádný Svatý rok Milosrdenství*. 11. 4. 2015. [online] [cit. 11.6.2017]. Dostupné z: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=21717>.

pokorného Velekněžského Srdce, aktualizuje pojmy **spravedlnost a milosrdenství**, zdůrazňuje neúnavnost Božího odpuštění vůči našim hříchům.¹⁸²

Rádi bychom zde uvedli i modlitbu papeže Františka pro Svatý rok milosrdenství, která je syntézou základního poselství Otcova milosrdenství:

„Pane Ježíši Kriste, učil jsi nás být milosrdnými, jako je milosrdný nebeský Otec, a řekl jsi nám, že kdo vidí tebe, vidí Otce. Ukaž nám svou tvář a budeme spaseni.

Tvůj láskyplný pohled osvobodil Zachea a Matouše z otročení penězům, cizoložnici a Marii Magdalénu od hledání štěstí jen ve stvořených věcech, přiměl Petra plakat, když tě zradil, a zaručil kajícímu zločinci ráj. Dej, ať každý z nás slyší tvá slova určená samařské ženě, jako bys je říkal nám: „Kdybys tak znala Boží dar!“

Ty jsi viditelnou tváří neviditelného Otce, Boha, který projevuje svou všemohoucnost nejvíce odpuštěním a milosrdenstvím: dej, ať je církev pro svět tvou viditelnou tváří, tváří svého Pána, vzkříšeného a oslaveného.

Tys chtěl, aby také Tvoji služebníci byli podrobeni slabosti, a tak mohli soucítit s těmi, kdo se potýkají s nevědomostí a omylem: dej, ať každý, kdo se s jediným z nich setká, zakusí, že ho Bůh očekává, miluje a odpouští mu.

Sešli svého Ducha a posvěť nás všechny jeho pomazáním, aby se Svatý rok milosrdenství stal rokem Hospodinovy milosti a aby tvá církev s obnoveným nadšením mohla přinášet radostnou zvěst chudým, vyhlásit svobodu zajatým a zdeptaným a navrátit zrak slepým.

Na přímlovu Panny Marie, Matky milosrdenství, o to prosíme tebe, jenž žiješ a kraluješ s Otcem a Duchem svatým na věky věků.

Amen. ¹⁸³

¹⁸² Viz ŠPIDLÍK, Tomáš. *Svatý rok milosrdenství.: průvodce na každý den*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, s.r.o., 2015.

¹⁸³ ŠPIDLÍK, Tomáš. *Svatý rok milosrdenství: průvodce na každý den*, s. 5–6.

Závěr

V celé této práci nám šlo o to, abychom my všichni lépe porozuměli pojmu milosrdenství, tak zásadnímu, přitom však pojmu mnohokrát neprávem opomíjenému.

Termín jsme se pokusili vysvětlit prvně na základě jeho mnoha zmínek v Písmu svatém. Jednotlivá významová charakteristika zní v překladu jako dobrotivost, jemnost, trpělivost a shovívavost, schopnost vcítění neboli vůle k odpuštění, dále žádané chování neboli dobrota. V širším smyslu slova jsou to i překlady typu stálé schopnosti velkodušnosti, shovívavosti a laskavosti. Jak sami vidíme, významová škála překladů slova je opravdu široká, vždy však neméně záleží na kontextu užití termínu v daném místě Písma svatého.

Po uvedení úvodních starozákonních zmínek jsme se podrobněji věnovali často užívané textové formulaci „*jeho milosrdenství trvá navěky*“, která se zde vyskytuje mnohokrát, a to ve zvláštní podobě v knize Jeremiáš, Ezdráš, v knihách Kronik, a hlavně v žalmových textech. Zdá se nám, že právě tato formulace je jakousi nejcharakterističtější předzvěstí evangelia a dějin spásy jako takových. Zvláštní až srdeční záležitostí je pro nás 136. žalm s jeho neustálým refrénovým opakováním slov „*jeho milosrdenství trvá navěky*“, které nás jakoby vtahuje a přibližuje do věčného tajemství lásky. Jako výzva pro přijetí těchto chval do lidských modliteb se jeví vědomí, že tato slova se modlil ve své době sám Ježíš.

Pojem milosrdenství v knihách Nového zákona jsme vymezili a rozdělili na tři okruhy, a to: definice pojmu v jeho vtělení a zjevení člověku v osobě Ježíše Krista, dále v působení a učení Krista zde na zemi, a nakonec jsme téma zasadili do Ježíšových posledních pozemských dnů a do jeho zmrtvýchvstání. Došli jsme k závěru, že Ježíš se stává sám vtělením lásky a za druhé, že se s tímto jeho božským prvkem sám stává pro lidi v jejich vztahu k ostatním bližním vzorem milosrdné lásky.

V další části práce jsme zrekapitulovali velký pobiblický vývoj ukončený až zasedáním tridentského koncilu a několik století po něm období do 19. století. V celé této rozsáhlé dějinné epoše jsme zmiňovali církevní otce a několik výroků magisteria, vše zahalené do pláště pojmu milosrdenství. Ukázali jsme si na důležitost dějinného vývoje v upřesňování nauky víry, potažmo ruku v ruce sousloví „Boží milosrdenství“. Každá zmíněná postava či nějaký dějinný zvrat přinesly i mnoho nového pro vysvětlení k tomuto tématu. Zjistili jsme, že stejně jako dějiny i pojmy jsou v neustále pohybové, vývojové, upřesňující a reflektované fázi.

Pozornost jsme věnovali i soudobým dějinám se svou sociální naukou a s koncilními dokumenty. Samostatná kapitola patří Matce Boží Panně Marii, osobě s exkluzivní spoluúčastí na sebezjevení milosrdenství, která se po svém nanebevzetí i nadále stará o všechny lidi prostřednictvím svých přímluv, abychom tak všichni mohli dojít ke spáse a radovali se jednou s Bohem na věčnosti. Promluvili jsme se se zvláštní pozorností k tématu Svatého roku milosrdenství.

S radostí konstatujeme, že Boží milosrdenství je základní normou spravedlnosti, protože pouze ten, kdo odpouští a je milosrdný, spodobuje se s podivuhodně milosrdným Otcem, a naplňuje tak spravedlnost.

S tichým úžasem, pokorou a hlubokým přesvědčením můžeme konstatovat, že milosrdenství Boží je v přeneseném smyslu opravdu Bůh sám.

Seznam použité literatury

BALTHASAR, Hans Urs von. *Síla křesťanské naděje*. 1. vydání. Olomouc: Velehrad, 1996. ISBN 80-85966-01-8.

BEDOUELLE, Guy. Od pokolení do pokolení. *Mezinárodní katolická revue Communio*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2016, 20 (2).

BENEDIKT XVI. *Velké postavy středověké církve*. Přeložil Milan GLASER. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7195-527-6. s. 160.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona, ekumenický překlad. 10. vydání (8. přepracované). Česká biblická společnost, 1995. ISBN 80-85810-07-7.

CAMBIER, Jules; LÉON-DUFOUR, Xavier. Milosrdenství. In LÉON-DUFOUR, Xavier a kolektiv *Slovník biblické teologie*. 2. vydání. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1127-7.

Dokumenty II. Vatikánského koncilu. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002. ISBN 80-7192-467-9.

DROBNER, Hubertus R. *Patrologie: úvod do studia starokřesťanské literatury*. 1. vydání. Praha: OIKOYMENH, 2011. ISBN 978-80-7298-466-4.

ECKHART, Johannes. *Mistr Eckhart a středověká mystika*. 3. vydání. Přeložil Miloš DOSTÁL, přeložil Lenka KARFÍKOVÁ. Praha: Vyšehrad, 2009, s. 77. ISBN 978-80-7021-976-8.

FRANZEN, August. *Malé církevní dějiny*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1992. ISBN 80-7113-008-7.

FRÝVALDSKÝ Pavel, SVATOŇ Robert. Editorial. *Mezinárodní katolická revue Communio*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2016, 20 (2). ISSN 1211-7668.

GRÜN, Anselm. *Bud' dobrý sám k sobě*. 3. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004. ISBN 80-7192-667-1.

CHALUPA, Petr. Formule „jeho milosrdenství (trvá) na věky“ ve Starém zákoně. *Mezinárodní katolická revue Communio*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2016, 20 (2).

JAN PAVEL II. *Centesimus Annus: encyklika ke 100. výročí Rerum novarum*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-154-7.

JAN PAVEL II. *Dives in misericordia: encyklika O Božím milosrdenství*. 1. vydání. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-186-5.

KASPER, Walter. *Milosrdenství: základní pojem evangelia – klíč křesťanského života*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2015. ISBN 978-80-7325-366-0.

Katechismus katolické církve. 2. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 80-7192-488-1.

Kompendium sociální nauky církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2008, ISBN 978-80-7195-014-1.

KRAFT, Heinrich. *Slovník starokřesťanské literatury*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005. ISBN 80-7192-516-0.

LEMAÎTRE, Nicole, a kol. *Slovník křesťanské kultury*. Praha: Garamond, 2002. ISBN 80-86379-41-8.

MÜLLER, Gerhard Ludwig. *Dogmatika pro studium i pastoraci*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. ISBN 978-80-7195-259-6.

NEWMAN, Ja'akov – SIVAN, Gavri'el. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Praha: Sefer, 1992. ISBN 80-900895-3-4.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel*. 4. vydání. Praha: Krystal OP; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. ISBN 80-7195-000-9 (Karmelitánské nakladatelství), 80-85929-80-5 (Krystal OP).

PRUDKÝ, Martin. *Hospodin, „bůh milostivý“ & Izrael, lid „z Boží milosti“: teologie milosti ve Starém zákoně*. Jihlava: Mlýn, 2004. ISBN 80-86498-08-5.

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-041-9.

ŠMELHAUS, Vratislav. *Řecká patrologie*. 1. Vydání. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, edice Kalich, 1972. ISBN nevedeno.

ŠPIDLÍK, Tomáš. *Svatý rok milosrdenství: průvodce na každý den*. 1. vydání. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, s.r.o., 2015. ISBN 978-80-7412-228-6.

Internetové zdroje

28. červen 2017: Sv. Ireneje, biskupa a mučedníka, památka. *Breviář*. [online] [11.6.2017] Dostupné z: <http://breviar.op.cz/?a=2&datum=2017-06-28>

COPPA, Giovanni. Boží otcovství a milosrdenství v patristice. In: *Svatost pokání a smíření* [online] Česká biskupská konference pro přípravu Velkého jubilea roku 2000, 1999 [12. 6. 2017]. Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/1-Bozi-otcovstvi-a-milosrdenstvi-v-patristice-Giovanni-Coppa.html>

FRANTIŠEK. *Misericordiae Vultus: bula vyhláující mimořádný Svátý rok Milosrdenství*. 11. 4. 2015. [online] [cit. 11.6.2017]. Dostupné z: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=21717>

OPATRŇÝ, Aleř. Svátost pokání a smíření. In: *Sborník z kurzu pro kněze*. 1999. [online]. [cit. 6. 6. 2017]. Dostupné z: http://www.knihovna.net/KNIHA/0061_t01.htm